

VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS KOMUNIKACIJOS INSTITUTAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS KATEDRA

SOCIALINIO DARBO SPECIALYBĖS
NEAKIVAIZDINIŲ STUDIJŲ II KURSO MAGISTRANTĖ
LORETA MATONIENĖ

**Mokyklos vadovo vaidmuo sprendžiant vaikų tarpusavio priekabiavimo
problemas**

Magistro darbas

Darbo vadovas: doc. dr. R. Prakapas

VILNIUS
2008

Turinys

Įvadas.....	2
1. Priekabiavimas kaip socialinis reiškinys.....	4
Priekabiavimo sąvokos apibrėžtis.....	4
Priekabiavimo formos.....	6
Priekabiavimo priežastys.....	7
Priekabiavimo pasekmės.....	9
2. Vaikų tarpusavio priekabiavimas mokykloje.....	12
Priekabiavimas mokykloje kaip sociopedagoginė problema.....	12
Mokyklos vadovo vaidmuo sprendžiant vaikų tarpusavio priekabiavimo problemas.....	13
Priekabiavimo problemų sprendimo strategijos.....	17
3. Priekabiavimo tyrimas mokyklose.....	25
Tyrimo metodika ir organizavimas.....	25
Priekabiavimo tyrimo mokyklose gautų duomenų analizė:	
Mokinių mokymosi sėkmė.....	26
Vaikų saugumo mokykloje vertinimas.....	27
Priekabiavimo raiška.....	30
Mokinių požiūris į priekabiavimą ir jo prevencija.....	34
Mokyklos vadovo nuomonė apie priekabiavimą ir jo prevenciją....	40
Išvados.....	44
Pasiūlymai.....	46
Literatūra.....	47
Summary.....	50
Priedai.....	52

IVADAS

Prievarta, smurtas jaunimo tarpe yra viena aktualiausių problemų dabartinėje visuomenėje. Jaunuoliai smurtauja įvairiose vietose – gatvėje, namuose, mokyklose ir dažniausiai šio smurto aukomis tampa patys jaunuoliai. Smurtas giliai pažeidžia ne tik jo aukas, bet taip pat ir aukų šeimas, artimuosius, bendruomenę, giliai paveikia ne tik smurtą patiriančių, bet ir smurtaujančių jaunuolių gyvenimo kokybę. Kai kurie žmonės galvoja, kad smurtas prieš vaikus kaip reiškinys atsirado tik pastaruoju metu. Tačiau istorija mus moko, kad prievarta prieš vaikus - ne šių dienų atradimas. Deja, tai ne naujas reiškinys. Jis egzistavo visada, tik seniau apie jį buvo nutylima.

Smurtas gali būti apgalvotas veiksmas norint išnaudoti ar nubausti arba tiesiog impulsyvi susierzinusio tėvo, mokytojo ar stipresnio vaiko reakcija. Bet kuriuo atveju toks smurtas prieš vaikus pažeidžia pagrindinius žmogaus teisių principus: pagarbą žmogaus orumui ir teisę į fizinį neliečiamumą. Vadovaujantis vaiko teisių konvencija, reikėtų uždrausti šį rimtą pažeidimą visame pasaulyje, tame tarpe ir Lietuvoje.

Vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu ypač svarbus mokyklos vaidmuo. Mokykla daug gali prisidėti ne tik prie dorinio vaikų auklėjimo, jų elgesio humanizavimo, bet ir prie tėvų sąmoningumo ugdymo, nepakantos smurtui, nesmurtinių drausminimo būdų bei vaiko teisių propagavimo. Tačiau siekiant šių tikslų visų pirma būtina įdiegti vaiko teises pačiose mokyklose. Mokslinių tyrimų pagrindu galima teigti, jog Lietuvos mokyklose dar negarantuojama vaiko teisių apsauga, tai yra mokyklose „daug priešiško, konfliktų ir netgi neapykantos“ (Gudžinskienė, 1998, p.108), „labai dažnai pažeidžiama pedagoginė sąveika – nesilaikoma jos pagrindinių funkcijų principų. Paauglys nepelnytai žeminamas, neįvertinamas jo pastangos, nesudaromos sąlygos saviraiškai, trūksta abiejų sąveikos grandžių geranoriškumo (mokytojui mažai rūpi paauglio savijauta ir t.t.)“ (Barkauskaitė, 2001,p.85). Ne geresni ir vaikų tarpusavio santykiai – vaikai priekabiauja, skaudina ir žemina vieni kitus. Priekabiavimas ir smurtas pasireiškia įvairiomis formomis, tai yra nuo žodinių patyčių ir įžeidinėjimo: prasivardžiavimo, grasinimų, iki veiksmų: stumdymo, mušimo, daiktų atiminėjimo, spardymo, reketavimo ir t.t. „Tyčiojimasis paplitęs tiek tarp berniukų, tiek tarp mergaičių“ (Povilaitis ir Valiukevičiūtė, 2004,p.5).

Taigi viena iš plintančių prievartos formų yra priekabiavimas. Priekabiavimas – tai problema, kuriai skiriamas ypatingas dėmesys visame pasaulyje. Įvairūs tyrinėjimai buvo atliekami nuo 1970 –ųjų metų, pradėdant D.Olweus (1978, 1993) – Skandinavijoje, tęsiant Didžiojoje Britanijoje ir daugelyje kitų Europos šalių (Smith ir kt., 1999).

Įvairūs tyrimai (Olweus, 1991; Smith, Sharp, 1994; Whitney, 1993) bei jų pristatymai rodo, jog ši problema plačiausiai analizuota Vakarų šalyse ir tik pastaruoju metu pradama nagrinėti moksliai ir Lietuvoje (Povilaitis, 2004; Poviliūnas, 2000).

Tyrimo problema – priekabiavimas mokykloje, keliantis grėsmę vaikų saugumui, bei mokyklos vadovo galimybės išspręsti šią problemą.

Tyrimo objektas – mokyklos vadovų bei jaunesniojo amžiaus paauglių saugumo mokykloje ir požiūrio į priekabiavimo prevenciją lyginamoji analizė.

Tyrimo hipotezė – priekabiavimas sparčiai plinta mokyklose tarp jaunesniojo amžiaus vaikų, tačiau mokyklos vadovai nepajėgūs vieni kovoti su šiuo reiškiniu; reikalinga valstybės, kitų institucijų ir pačios visuomenės pagalba.

Šio magistrinio darbo tikslas – atskleisti vaikų tarpusavio priekabiavimo ypatumus mokykloje, išsiaiškinant mokyklos vadovo vaidmenį problemos sprendime.

Uždaviniai : 1. apibūdinti priekabiavimą kaip reiškinį;

2. atskleisti pagrindines priekabiavimo formas, priežastis, pasekmes;

3. išryškinti vaikų tarpusavio priekabiavimo mokykloje problemas;

4. ištirti mokyklos vadovo vaidmenį sprendžiant vaikų tarpusavio priekabiavimo problemas mokykloje;

5. pristatyti priekabiavimo problemos sprendimo mokykloje strategijas.

Metodai :

1. Pedagoginės, psichologinės ir kt. literatūros, švietimo sistemos dokumentų, susijusių su magistrinio darbo tema, *lyginamoji analizė*. Ji taikytina atskleidžiant svarbesnius tiriamos problemos klausimus, rašant magistrinio darbo tyrimo teorinius metmenis.

2. Mokinių ir mokyklos vadovų *anketinė apklausa*.

3. *Matematinės statistikos metodai*. Juos naudojant atliktas tyrimo duomenų įvertinimas. Duomenys apdoroti kompiuterinėmis programomis SPSS for Windows, Excel.

1. Priekabiavimas kaip socialinis reiškiny

Priekabiavimo sąvokos apibrėžtis.

Kadangi priekabiavimas yra viena iš smurto formų, todėl svarbu išsiaiškinti, kokia yra smurto apibrėžtis, ir apibendrinti, kas gi yra pats priekabiavimas kaip reiškiny.

Mes gyvename laikmetyje, kuriame daug smurto ir prievartos. Apie tai liudija televizijos, radijo, laikraščių skelbiamos suvestinės, analizės, komentarai ir pan. Todėl dalis žmonių pritaiko teorines žinias, įgytas žiūrint siaubo filmus, spektaklius, praktikoje, tai yra, plėšia, prievartauja, naikina, žudo ir pan. V.Kučinsko ir R.Kučinskienės (2000, p.144) nuomone, smurtaujama siekiant priversti savo auką kentėti ir taip įgyti jos atžvilgiu ypatingų galių – pasisavinti jos turta, darba, sugebėjimus, įgyti nuolankumą, paklusnumą, atsidavimą, pasidavimą, suteikti jai nemalonius išgyvenimus, sužalojimus, nesveikatą ar net atimti gyvybę. Todėl smurto sąvoką mokslininkai papildė dar vienu aspektu – smurtavimo tikslais ir apibrėžia smurtą kaip *vieno žmogaus (žmonių grupės) veiksmo prieš kitą žmogų (žmonių grupę) iš to turint kokios nors naudos ir pasitenkinimo*. Jie taip pat nurodo, kad smurtavimas gali būti nukreiptas ne tik į kitus, bet ir save – pasireikšti kaip savigriova.

Prievarta šių autorių (Kučinskas, Kučinskienė, 2000) supratimu – tai sąmoningas prievartautojo veiksmas prieš savo auką, kuriuo įveikiamas jos priešinimasis paklusti primetamai valiai, norams, reikalavimams, poveikiams ir pan. Kitaip tariant, „smurto metu asmuo paverčiamas negyvu objektu“ – taip aukos būseną taikliai nusako A.Marcinkevičienė ir V.Blažys (2000, p.3). Šie mokslininkai pateikia tokį smurto apibrėžimą: *smurtas – tai fizinės ir emocinės kančios, sužalojimas, panaudojant jėgą, turint tikslą ką nors fiziškai ar psichologiškai paveikti, prievartinis asmens laisvės suvaržymas, stipriai įtakojant normalią egzistenciją*. Tai bene išsamiausias smurto sąvokos apibrėžimas. Jis papildomai įveda naują kategoriją, tai yra, tikslą psichologiškai paveikti.

„Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (2000, p.603, 718) aiškina: *smurtas – tai šiurkšti prievarta. Prievarta – tai jėgos vartojimas, vertimas ką daryti*. Vadinasi, smurtas – tai šiurkštus jėgos vartojimas.

Smurto ir priekabiavimo sąvokos eina greta. Jos, galima sakyti, vienodos. A.Mellor (1990) priekabiavimą apibrėžia kaip ilgalaikę pasikartojančią fizinę ar emocinę prievartą prieš vieną ar keletą asmenų, kurie negali patys apsiginti priekabiavimo situacijoje. Priekabiavimas gali būti apibrėžiamas kaip sistemingas piktnaudžiavimas valdžia (Smith, Sharp, 1994). Anot J.Dawkins (1995), priekabiavimas – tai pasikartojantis tyčinis, neišprovokuotas šiurkštus elgesys, naudojamas vieno ar grupės vaikų su tikslu sukelti kitam vaikui skausmą ar kančią. R.H.Lock ir M.L.Trautman

(2002), priekabiavimui taiko tokį apibrėžimą: tai vieno ar grupės žmonių jėgos prieš kitą asmenį naudojimas su tikslu sukelti tam asmeniui skausmą ar kokią nors žalą. A.D.Pellegrini ir J.D.Long (2002), teigia, kad priekabiavimas – tai agresijos forma, kuri yra naudojama sąmoningai, apgalvotai ir dažniausiai kyla be jokios išorinės provokacijos ar grėsmės.

Tačiau dažniausiai vartojamas yra norvegų tyrinėtojo D.Olweus (1993) pateiktas priekabiavimo reiškinių apibrėžimas: priekabiavimu vadinamas toks elgesys, kai prieš vaiką nuolat atliekami negatyvūs veiksmai. Negatyvūs veiksmai yra apibrėžiami kaip tyčiniai sąmoningi veiksmai, kurių tikslas įskaudinti kitą žmogų ar jam sukelti diskomfortą ir šių veikslių pagrindas – agresyvus elgesys nukreiptas į kitą asmenį.

Yra mokslininkų, kurie žmogaus polinkį į smurtą laiko visiškai natūraliu dalyku ir nevadina jo „blogiu“. A.Mitscherlich (1992) teigimu, agresijos apraiškos visų pirma yra jausmai, nors ir vienodai vadinami, tačiau kiekvieno iš mūsų išgyvenami skirtingai. Kiekvieną mūsų jausmų (emocijų) pasireiškimą lydi didesnis adrenalino išsiskyrimas, kurį mes išgyvename kaip agresyvumą, jei yra jam priežasčių. Įgimtos prielaidos (pvz., temperamentas), taip pat ir situacijų poveikis (pvz., dingstis, aplinka arba subjektyvi savijauta) lemia, kada prasidės šis procesas. Taigi agresijos apraiškos ir su ja susijusios sąlygų nulemtos smurtinės elgsenos yra visiškai natūralus dalykas ir individui bei jų grupėms atlieka svarbias funkcijas.

Kad smurtavimas gali palengvinti mūsų dvasinę būseną, sutinka ir Ciuricho psichologas ir analitikas A.Guggenbühlis savo darbe „Nepaprastas smurto žavesys“ („Die unheimliche Faszination der Gewalt“) polinkį į smurtą laiko neatskiriamu pamatiniu žmogaus egzistencijos komponentu. Jo teigimu, smurtavimas – lygiai tokia pat gyvybiškai svarbi funkcija ir todėl atitinka „nepiktybinę agresiją“. Todėl svarbu ne žiūrėti negatyviai į norinčius smurtauti vaikus, o rūpintis, kad jie galėtų išlieti energijos perteklių sportuodami, žaisdami, dirbdami kūrybinį darbą.

Baigiant šią agresijos, priekabiavimo bei smurto apžvalgą, reikia pasakyti, kad, nors gali pasirodyti, jog apibūdinti šiuos reiškinius yra labai paprasta, tačiau iš tikrųjų taip nėra. Viena vertus, jų negalima vertinti vienareikšmiškai. Antra vertus, šie reiškiniai grindžiami vienu ir tuo pačiu turiniu – žmogiškąja agresija, kuri turi savo pradžią, dinamiką ir kulminaciją, vadinamą smurtu. Kitaip tariant, „normali“ agresija, priekabiavimas ir smurtas yra tik skirtingos to paties fenomeno – žmogiškosios agresijos – apraiškos. Todėl jų negalima nagrinėti atsietai vienos nuo kitos. Norint suprasti ir keisti smurtinį elgesį, reikia įsigilinti į žmogaus agresyvumo prigimtį, įvertinti priežastis, mokytis bendrauti be agresyvaus nusiteikimo kitų atžvilgiu ir t.t. Mokyklai čia tenka ypatingas vaidmuo, nes tik šviečiant, mokant ir auklėjant įmanoma pakeisti žmogaus elgesį, išmokyti taikaus sugyvenimo šeimoje, visuomenėje, taip pat ir pasauliniu mastu.

Priekabiavimas kelia daug problemų. Jis pasireiškia įvairiomis formomis, be to, žmogus gali išgyventi kompleksinį smurtą, tai yra, patirti net keletą priekabiavimo formų vienu metu arba skirtingu laiku. Priekabiavimui diagnozuoti ir reiškinių paplitimui nustatyti svarbu tiksliai įvardyti priekabiavimo formą. Todėl, visų pirma, reikėtų aptarti, kokių priekabiavimo formų ir agresijos apraiškų pasitaiko mūsų visuomenėje ir kiek jos paveikia mūsų vaikus.

1.2. Priekabiavimo formos.

Mokslinėje literatūroje galima aptikti keletą priekabiavimo formų apibūdinimų. Pavyzdžiui, B.J.Pearce (1998, p.528 – 531) išskiria tokias priekabiavimo formas:

- *tiesioginis* - kai auka yra puolama atvirai, į ją yra tiesiogiai nukreipta fizinė ar verbalinė agresija. Pvz., vaikas yra stumdomas, pravardžiuojamas, jam grasinama ir pan.;
- *netiesioginis* - kuris apima tokias formas kaip izoliacija, išstūmimas ar atskyrimas nuo grupės, ignoravimas, neapykantos prieš vaiką kurstymas.

Kiti autoriai (Mellor, 1990; Dawkins, 1995 ir kt.) minėto reiškinių analizei pasitelkia kiek kitoki skirstymą:

- *verbalinis ir rašytinis priekabiavimas*: pravardžiavimas, negatyvūs komentarai, gąsdinimas, bauginantys telefono skambučiai ir elektroninio pašto žinutės;
- *fizinis*: stumdymas, kepštelėjimas, mušimas, kandžiojimas, plaukų pešiojimas, pliaukštelėjimai, spardymas, nepageidaujami seksualiniai prisilietimai, kito daiktų gadinimas, nepagarbių, žeminančių gestų rodymas;
- *socialinis/santykių*: apkalbinėjimas, asmeninės informacijos viešinimas, išskyrimas iš grupės, ignoravimas;
- kartais kaip atskira priekabiavimo tarp mokyklinio amžiaus vaikų forma yra išskiriamas *seksualinis priekabiavimas*, kuris pasireiškia nemaloniais prisilietimais (su seksualinėmis intencijomis), komentarais, šaipymusi apie asmens brendimą, išvaizdą ar pan., seksualiniais pasiūlymais, pornografinės medžiagos rodymu.

Apibendrinant tai, kokios priekabiavimo formos yra išskiriamos, galima išskirti tokias elgesio formas, kurias apima priekabiavimo elgesys:

- prasivardžiavimas;
- stumdymas;
- erzinimas;

- apkalbinėjimas;
- grasinimai;
- ignoravimas;
- mušimas;
- kumščiovimas;
- spardymas;
- piktų, bjaurių užrašų apie kitą vaiką užrašinėjimas;
- atskyrimas nuo grupės, kuomet bendraamžiai nepriima vaiko žaisti ar užsiimti kitokia veikla;
- daiktų gadinimas, daiktų ar pinigų atiminėjimas.

Priekabiavimas gali vykti pačiose įvairiausiose vietose. Labai dažnai priekabiaujama mokykloje ar greta mokyklos:

- pakeliui į ar iš mokyklos,
- klasėse,
- koridoriuose,
- tualetuose,
- valgykloje,
- bibliotekoje,
- sporto aikštelėse ir pan.

Priekabiavimas beveik visuomet vyksta tokioje vietoje ir tokiu metu, kuomet suaugusieji nemato, kas vyksta.

1.3. Priekabiavimo priežastys.

Nagrinėjant priekabiavimo priežastis remiamasi J. Gilligan (2002, p.152) smurto teorija. Pristatydamas savo smurto sampratą, autorius teigia, kad smurtas kyla dėl gėdos ir pažeminimo jausmo. Žmonės smurtauja siekdami sumažinti šiuos kankinančius jausmus. Pagal J. Gilligan, gėda apima visą spektrą jausmų: jausmą, kad esi pažemintas, ignoruojamas, negerbiamas, paniekintas, užgautas, išjuoktas, atstumtas, pralaimėjęs, sužlugdytas, silpnas. Visi šie jausmai iš esmės verčia žmogų jaustis menkaverčiu. O tai yra galingas agresyvaus elgesio motyvas. Todėl vienas iš efektyviausių būdų paskatinti žmogų elgtis agresyviai – tai jį pažeminti ar įžeisti. Kadangi patyčios, priekabiavimas yra vienos iš smurto formų, į šį reiškinį galime žiūrėti per šios smurto teorijos prizmę.

Žmonės, kurie vaikystėje patyrė daug pažeminimo iš tėvų, bendraamžių, tampa labai jautrūs gėdai. Tačiau to taikyti visiems žmonėms negalime, nes, anot J.Gilligan, gėda yra būtina, bet nėra pakankama priežastis smurtui atsirasti.

Didelė dalis vaikų, kurie tyčiojasi iš kito, yra patys patyrę ar iki šiol patiria patyčias, pažeminimą – galbūt šeimoje ar bendraamžių tarpe. Todėl labai suprantamas jo noras pasijausti vertingais, gerbiamais, stipriais. Kito pažeminimas padeda vaikui pasijusti stipresniu, vertingesniu. Šis siekis tapti vertingu, gerbiamu, iš dalies yra susiję su tėvų taikomu auklėjimu. Šeimose vaikai neretai barami už netinkamą elgesį. Žymiai rečiau jie sulaukia pagyrimo, pasidžiaugimo už gerus rezultatus. Daug paprasčiau yra pastebėti, ką vaikas blogai daro, kuo nusikalto ar ko neišmoko.

Vaikai, augdami aplinkoje, kurioje jie sulaukia per mažai meilės, šilumos, gali pradėti tyčiotis kaip būdą atrodyti sau ir kitiems, kad „esu kažko vertas“. Vaikai, kurie labiau save vertina nei kiti, žymiai rečiau įsitraukia į patyčias – tie vaikai dažniau žino kitus būdus, kurie padeda kelti jo savigarbą. Vaikams, kurie jaučiasi vertingi ir mylimi, nereikia to įrodinėti sau ir kitiems. Todėl yra žymiai mažesnė tikimybė, kad jie pradės tyčiotis.

Šeimos įtaka vaiko agresyvumui ir polinkiui tyčiotis, priekabauti yra labai didelė. Išskiriami veiksniai, didinantys šeimos poveikį vaiko agresyviam elgesiui:

- nėra saugaus prieraišumo prie vaikai svarbių asmenų per pirmuosius 3 gyvenimo metus;
- ignoruojami vaiko poreikiai, trūksta suaugusiųjų priežiūros;
- šeima palankiai vertina agresyvų elgesį.

Apibendrinama norėčiau pabrėžti skirtumą tarp normalių vaikų ir priekabautojų. Taigi kuo skiriasi normalūs vaikai nuo priekabautojų? Aktyvus, atkaklus, užsispyręs žaidimas – normalus požymis vaikystėje, ypač berniukams. Priekabautojai pasižymi savo greitumu, kad pradėtų kovą. Karingumas, jėgos naudojimas ir priekabavimas – priekabautojų naudojimosi priemonė pirmaujant. Jie yra agresyvūs ir mėgsta dominuoti visur ir visada. Dargi „priekabautojai žiūri į pasaulį paranojiškai...jie mato nesamus pavojus ir ima šiuos išivaizduojamus pavojus kaip provokaciją, kad duotų atsakomąjį smūgį“ (National School Safety Center, 1995).

Pagrindinė priekabautojo elgesio ginčų priežastis yra ta, kad tai vyksta dėl svarbiausių jausmų nesuderinamumo, dėl vidinio nerimo, kur priekabautojas kompensuoja šiuos jausmus, veikdamas kitus. Neseni tyrimai paneigė šią hipotezę – parodė, jog priekabautojai geros nuomonės apie save, nerimo ir netikrumo lygis vidutiniškas, jis mato savo elgesyje kažką, kas verčia juos gerai jaustis: jaustis protingais, galingais, lyg pateisinant padarytus veiksmus, lyg pati auka į tai būtų nukreipusi (Boulton, Underwood, 1997; Olweus, 1999).

A.D.Pellegrini ir J.D.Long (2002) priekabautojo elgesio atsiradimą mėgina aiškinti *moksleivių tarpusavio konkuravimo ir dominavimo teorija*. Šios teorijos požiūriu, priekabavimas –

tai būdas bendraamžių tarpe įgauti tam tikrą statusą ir tapti dominuojančiu. Statistiniai duomenys rodo, kad priekabiavimo reiškinys labiau paplitęs jaunesniųjų klasių (ankstyvosios paauglystės periodo) moksleivių tarpe. Anot autorių, ankstyvosios paauglystės metu vaikų gyvenime vyksta daug svarbių pokyčių, kurie susiję su brendimu, kūno pokyčiais, padidėjusiu domėjimusi heteroseksualiais santykiais. Greitas fizinis augimas, kūno pokyčiai turi įtakos ir socialinio dominavimo hierarchijos pokyčiams, ypačingai berniukų tarpe. Stipresni ir didesni berniukai tampa labiau dominuojantys nei jų mažesni ir silpnesni bendraamžiai. O berniukų socialinis dominavimas glaudžiai susijęs su jų santykiais su mergaitėmis. Taigi tokia amžiuje tampa labai svarbu įgauti tam tikrą statusą tarp bendraamžių ir kaip socialinio statuso siekimo priemonė yra naudojama agresija, pasireiškianti priekabiavimu.

Priekabiavimą taip pat mėginama aiškinti *socialinių įgūdžių trūkumu*. Priekabiuojantys vaikai neturi socialinių įgūdžių, kurie jiems leistų kitokiu būdu išreikšti save ar išsivirtinti bendraamžių grupėje. Socialinių įgūdžių neturėjimas, kaip ir agresyvaus elgesio formavimosi atveju, dažniausiai aiškinamas artimiausios vaiko aplinkos (šeimoms) įtaka.

Vyriškos lyties priekabiuotojai priekabiuoja įvairiau negu moteriškos lyties. Moteriškos lyties priekabiuotojos turi tendenciją į agresiją per socialinį kanalą (t.y. gandų skleidimas ir kt.), o ne fiziškai. Skirtumai tarp vyriškos ir moteriškos lyties parodė, jog „berniukai 3 – 4 kartus dažniau imsis fizinių veiksmų“, o „mergaitės naudos dažniau netiesioginius kelius, kaip kad apkalbos, gandų skleidimas, išbraukimas iš grupės, manipuliacija draugyste (pvz., atskiriant mergaitę nuo geriausios draugės)“ (Olweus, 1999).

Iš tikrųjų, kaip tampama priekabiuotoju? Pagrindinis principas – prievarta gimdo prievartą. Priekabiuotojais tampama namuose, kur griežta drausmė, priežiūra yra minimali. O namuose ir mokykloje vaikas gauna neadekvačius įgūdžius.

1.4. Priekabiavimo pasekmės.

Prievarta prieš vaikus egzistavo amžiais. Jos supratimas ir vertinimas skyrėsi ir skiriasi priklausomai nuo laikmečio, kultūros ar socialinio ekonominio visuomenės lygmenų. Tačiau akivaizdu, kad, nepriklausomai nuo mūsų nuostatų ir vertinimų, žala, kurią patiria ne tik pats skriaudžiamasis, bet ir visa visuomenė, tiek moralinė tiek ekonominė, yra akivaizdi ir didžiulė. Beveik 50 proc. emocinių ir elgesio sutrikimų slypi vaikystės patyrimė.

Viena svarbiausių agresyvumo priežasčių – vaikystėje (šeimoje ar visuomenėje) patirta prievarta. Tokie šeimoje skriausti vaikai tai atsineša į mokyklą ir išsilieja. Tiek fizinis, tiek psichinis smurtas prieš vaikus labai dažnai sukelia moralines - psichologines traumas, o pastarosios formuoja

įvairaus pobūdžio ir laipsnio elgesio nukrypimus: negatyvizmą, protesto akcijas, piktumą, kerštingumą, pasireiškiantį priešinimusi, kenkimu, smurto perkėlimu į silpnesnius, žiaurumu, netgi sadizmu. Neretai jau ankstyvajame amžiuje vaikų žaidimuose stebima prievarta ir agresija. Vaikų žaidimai, imituojantys kovas, atrodo, turėtų slopinti nesąmoningą agresyvumą, tačiau kartu ugdo jėgos, brutalumo, neapykantos ir agresyvumo kultą. Prievartos ar smurto vaizdiniai išlieka pasąmonėje visą gyvenimą ir, atsidūrus kritinėje situacijoje, bet kuriuo momentu gali išsiveržti agresyviais jausmais. Jau vien dėl to reikia padėti vaikams emociškai teisingai įvertinti įvairius gyvenimo aspektus, kad vaikystės traumas nesužalotų viso gyvenimo.

Seniai pastebėta, kad vaikams, nuo kūdikystės augantiems institucijose, būdingas emocijų skurdumas, prieraišumo stoka, bendras pasyvumas, apatija ir menkas domėjimasis aplinka, lėtesnė ar sutrikusi kalbos raida, verkšmingumas, nerimas, dažnai peraugantys į emocijų ir elgesio sutrikimus. Taigi emociniai bei elgesio sutrikimai gali būti tiesioginė vieno ar abiejų tėvų netekimo ar vaiko atskyrimo nuo jų pasekmė. Tai sukelia išgyvenimą, protestą, paniką, verkumą, visko atsisakymą, negatyvizmą, pyktį, kerštą. Vaiko atskyrimas nuo tėvų nepriežiūros atveju visada yra stresogeninė situacija, provokuojanti arba neurotinius sutrikimus, arba asocialų, agresyvių elgesį.

Jei iki 2 metų vaikas nesuranda prie ko prisirišti, tai jau niekada jis nebegali su niekuo užmegzti emocinio kontakto. Tokie vaikai neranda arba sunkiai suranda emocinį kontaktą su tėvais; būna jiems šalti, abejingi, mažai emocionalūs, intravertiški. Tik ypatingai šilta emociniu požiūriu aplinka, geri tėvų- vaikų santykiai, teigiamos emocijos gali kompensuoti emocinių ryšių trūkumą vaikystėje.

Vaikų elgesio problemos dažnai būna susijusios su šeimų socialiniu statusu. Dauguma vaikų, augančių asocialiose šeimose, patiria ankstyvąjį socialinį apleistumą, nepakankamą priežiūrą. Neretai vaikai iš tokių šeimų būna asteniški, persirgę daugybinėmis somatinėmis ligomis, kartais jie sąmoningai neleidžiami į mokyklą, jų elgesys nekontroliuojamas. Daugelis asocialių šeimų vaikų patiria ilgą ir sunkų adaptacijos mokykloje procesą, pasižymi labai lėta socialine asmenybės branda. Vaikai nesugeba adekvačiai bendrauti su bendraamžiais. Šiems vaikams būdingas žinių apie aplinką nepakankamumas, žemas socialinis supratingumas, skurdūs vaizdiniai, bendrųjų ir abstrakčiųjų sąvokų stoka, kalbos raidos sutrikimai. Mokymosi nesėkmės, pedagogų, tėvų ar bendraklasių panieka formuoja moksleivio emocinius bei elgesio nukrypimus, agresyvumą, keršto siekimą, kuriuos dažnai lydi depresija, nusivylimas, abejingumas, taip pat nerviniai miego, medžiagų apykaitos sutrikimai, mikčiojimas.

Būtina išsiaiškinti, ar vaikas agresyvus todėl, kad nepatenkinami jo poreikiai, ar todėl, kad jis nelaimingas, nepatenkintas, nuskriaustas, ar jis gina savo teises.

PASEKMĒS AUKAI

- Vaikai, kenčiantys nuo patyčių, dažnai jaučiasi nesaugūs, išgyvena nerimą, baimę. Ilgalaikis nerimas ir baimės būseną yra labai didelis rizikos veiksnys atsirasti kitoms psichikos sveikatos problemoms.
- Vaikai, iš kurių tyčiojamasi, dažniau jaučiasi liūdni, prislėgti, nepasitikintys savimi, pasižymi žemesne saviverte. Jie ima tikėti, kad tikrai turi trūkumų, yra blogi, juokingi, negražūs.
- Kartais vaikams, kurie susiduria su nuolatinėmis bendraamžių patyčiomis, kyla minčių apie savižudybę. Mintys apie savižudybę rodo vaikams kylantį beviltiškumą, negalėjimą išspręsti patyčių situacijų ir didelį pagalbos poreikį.
- Viena iš galimų pasekmių – tai įvairūs psichosomatiniai simptomai: galvos, pilvo skausmai, pykinimas, miego, apetito sutrikimai.
- Tyčiojimas gali būti viena iš priežasčių, dėl kurios vaikas gali vengti mokyklos, nelankyti pamokų. Taip pat gali prastėti vaiko dėmesingumas mokykloje, jo mokykliniai pasiekimai, vaikui gali būti sunkiau mokytis.
- Išmoktas bejėgiškumas – tai yra dar viena iš pasekmių, kurias sukelia sistemingai patiriamos priekabės. Vaikas, nuolatos patirdamas patyčias ir negalėdamas jų sustabdyti, išmoksta, kad jis yra bejėgis pakeisti situaciją ir dėl to nuleidžia rankas ir nebesiima jokių veiksmų, kad save apgintų ar surastų sau pagalbos. Būtent dėl išmokto bejėgiškumo gali būti labai sunku padėti vaikui pasitikėti savimi ir kitais, patikėti tuo, kad įmanoma situaciją pakeisti, kad įmanoma sumažinti patyčias.
- Smurtinis reagavimas į skriaudėjus yra vienas iš būdų, kurį renkasi patyčias patiriantys vaikai, siekdami jas sustabdyti. Atrodytų, kad tokia nukentėjusio vaiko reakcija yra neadekvati, bet tai yra elgesys, kylantis iš beviltiškumo ir nežinojimo, kaip reaguoti. Tai parodo vaiko, kenčiančio nuo priekabiavimo bejėgiškumą – vaikai tarytum nebemato kito būdo, kaip sustabdyti patyčias.
- Ilgalaikės pasekmės – kartais net suaugusiojo amžiuje yra jaučiamos tam tikros vaikystėje patirtų patyčių pasekmės, pavyzdžiui, yra vengiama susitikti su klasiokais, bendrauti su jais, skaudžiai prisimenamos vaikystėje turėtos pravardės.

2. Vaikų tarpusavio priekabiavimas mokykloje

2.1. Priekabiavimas mokykloje kaip sociopedagoginė problema.

Viena iš terpių, kurioje vaikas patiria priekabiavimą - tai mokykla. Ši bendruomenė mūsų visuomenėje turėtų atspindėti teisingumą, padorumą, moralumą ir demokratiją, tai mūsų vaikai, kurie ugdomi susitapatindami su suaugusiais, elgsis taip pat interpretuodami tas pačias savybes.

Tačiau auganti prievarta ir žiaurumas vaikų ir jaunimo tarpe šiandien mokykloje yra trikdanti daugumos pedagogų ir visuomenės realybė. Mes suvokiame prievartos mokykloje problemą kaip vieną iš vaikų prievartos formų ir dažnai kaip laiku negautos pagalbos rezultata. Tai yra rimta tėvų, mokytojų ir moksleivių ir, žinoma, mokyklos vadovo problema. Šalia akivaizdžių žiaurumo aktų, tokių, kaip užpuolimai, išprievartavimai ir nužudymai, daug kitų elgesio apraiškų - pravardžiavimas, tyčiojimas, fizinė prievarta, reketas mokykloje - yra rimti pavojaus ženklai šalia egzistuojančios prievartos, vėliau prasiveržiančios agresija ir žiaurumu.

Šiandieninė situacija Lietuvoje yra tokia, kad vis daugiau vaikų kasdien patiria konfliktus namie ar prievartą, žalingų medžiagų vartojimą šeimoje, vis mažiau laiko praleidžia su tėvais, vis daugiau laiko skiria TV žiūrėjimui - kaip pirminiam pramogų ir vertybių šaltiniui, nuolatos demonstruoja impulsyvų ir agresyvų elgesį tiek namie, tiek mokykloje. Mokytojai vis daugiau laiko turi skirti destruktivaus vaiko elgesio "tramdymui" ir tarpasmeninių konfliktų sprendimui. Kiekvienoje klasėje yra moksleivių, kurie gali būti priskirti "rizikos grupei". Šiems vaikams būdingas besikartojantis agresyvus ar impulsyvus elgesys, apsunkinantis bendraklasių gyvenimą ir dažnai tampantis pagrindine jų pačių bendraamžių atstūmimo priežastimi.

Daug mokytojų ar globėjų jaučiasi bejėgiai pakeisti namuose išmoktą elgesį. Tyrimai rodo, kad rizikos grupės vaikai, kurie, nepaisant visų sudėtingų psichologinių aplinkybių, išgyveno, savo socialinėje aplinkoje turėjo bent vieną reikšmingą suaugusį žmogų, dažnai mokytoją, kuris, būdamas teigiamas pavyzdys, padėjo statyti socialinės kompetencijos pagrindus.

Panaši padėtis ir užsienio mokyklose. Vienas pradininkų buvo D.Olweus (1978, 1993) apžvelgdamas vaikų padėtį Norvegijoje, nuo 8 iki 16 metų. Olweus (1993), Whitney ir Smith (1993) tyrinėjo vietoves, visų gąsdinimo rūšių, priklausomai nuo socialinės padėties ir kur išsidėstę mokyklos. Olweus (1993) nenustatė jokių, skirtingose socialinėse klasėse. Priešingai, Whitney ir Smith nustatė, jog žemesniuose sluoksniuose Anglijoje priekabiavimas didesnis.

Pereira (2002) toliau nagrinėjo priekabiavimą. Jis tyrė 4 mokyklas, kur lygino priekabiavimą įvairiose mokyklos vietose. Nustatė, jog vaikų aikštelė – labiausiai pažeidžiama vieta.

Rios – Ellis ir kt. (2000) tyrinėjo pasklidimą įvairių priekabiavimo rūšių, visų lygių Japonijos mokyklose priekabiavimo pakitimus, atsižvelgiant į vaikų amžių. Nustatė, jog priekabiavimas atsakingas už skausmą daugelio vaikų, kurie kenčia tyliai. Olweus ir kt. (2000) nagrinėjo netiesioginę agresiją tarp bendraminčių paauglių mergaičių. Jie pastebėjo, kad netiesioginės agresijos aukos gali būti pažeidžiamos, jeigu jos turi nedaug draugų arba nepasitikinčios.

Craig ir kt. (2000) natūraliai stebėdami nustatė, jog vaikų tarpusavio priekabiavimas vyksta dažniau žaidimų aikštelėse negu klasėse.

Berthild ir Hoover (2000) nustatė santykį tarp rizikingo elgesio ir priekabiavimo. Kas trečias mokinys sakė, kad anksčiau prie jo priekabiavo, o kas penktas mokinys sakė, jog priekabiaujama prie jo dabar. Priekabiautojai praleidžia daugiau laiko namuose be tėvų priežiūros, skirtingai nei kiti mokiniai – jie vartoja alkoholį, rūko, netgi atsineša ginklų į mokyklą.

Kalliotis (2000) apklausė 117 mokinių Graikijos miesto mokyklose nuo 11 iki 12 metų ir nustatė, jog čia yra aukštas priekabiavimo lygis ir daugiau priekabiaujama prie berniukų nei prie mergaičių. Daugiausia erzino, grubių veiksmų vietos – vaikų žaidimo aikštelės.

Tad atsižvelgiant į tyrinėtojų atliktus tyrimus galima teigti, jog priekabiavimas priklauso nuo mokyklos vietovės ir nuo lyties.

2.2. Mokyklos vadovo vaidmuo sprendžiant priekabiavimo problemas.

Rūpinimasis jaunąja karta - vienas iš svarbiausių aspektų šiandieniniame pasaulyje. Juk vaikai – tai mūsų ateitis, o mokykla - vaikams antrieji namai. Čia vaikas gauna visus jam reikalingus pagrindus gyvenime. Tai ne vien žinios, bet ir bendravimo įgūdžiai, supratimas apie kultūrą, meną.

Vadovavimas mokykloje – ne tik uždavinių numatymas, darbo planavimas ir organizavimas, bet ir „techninių, socialinių, pedagoginių, psichologinių, biologinių procesų tikslingas nukreipimas, siekiant optimalių rezultatų, kartu atsižvelgiant į tų procesų ypatumus ir dėsningumus“ (Jovaiša, 2001); „vadovavimas ugdytinių veiklai, remiantis ir pedagogų, ir mokinių grįžtamąja informacija“ (Dobranskienė, 1996). Mokykla turi uždavinį ugdyti ne vien kolektyvą, bet asmenybę, kokia ji suprantama humanistinėje ir demokratinėje visuomenėje. Tad turime suprasti, kad vadovavimas mokyklai yra sudėtingas, reikalaujantis daug ryžto, atsakomybės ir ištvermės darbas. Į šį darbą turėtų įsitraukti visa mūsų visuomenė.

Lietuvos mokyklos sampratoje akcentuojama kompetentingos, racionalios, demokratiniais principais grindžiamos vadybos, kurioje įvairiais lygmenimis dalyvauja visi bendruomenės nariai

reikšmė (Bendrosios programos, 1997). Akcentuojamas vadovavimas mokyklos bendruomenei deleguojant įgaliojimus bendruomenės nariais, derinant ir kuriant demokratinius santykius, įtraukiant bendruomenę į valdymą (Dobranskienė, 2002).

Egzistuoja labai įvairių vadybinių požiūrių į tai kas vyksta mokykloje. Kadangi įmanomi skirtingi vadybinio darbo organizavimo būdai, švietimo vadovai gali taikyti įvairias vadybos koncepcijas atsižvelgiant į konkrečią organizacijos raidą, suformavusią vidinę kultūrą ir supančią išorinę aplinką (Želvys, 1999). Nauja vadovo samprata formavosi vykstant valdžios decentralizacijai bei visuomenės demokratėjimo procesams. Kitas svarbus veiksnys – laisvos rinkos elementų, atėjusių iš pramonės ir verslo pasaulio, skverbimasis į švietimo sistemą. Rinkos santykiams vis labiau darant įtaką švietimui, atsirado švietimo įstaigos, kaip paslaugas teikiančios organizacijos, įvaizdis. Klientai, kuriems mokykla teikia paslaugas, - tai visuomenė. Taigi mokytojai tarnauja savo klientams, o mokyklos vadovas klientams, t.y. mokiniai, jų tėvai, mokyklos personalas. Mokykla yra priklausoma nuo valstybės (Želvys, 1997).

Vadybininkas priima sprendimus, administratorius yra vykdytojas. Taigi mokyklų direktoriai turi ne tik apsispręsti ar jie yra pedagogai, ar vadovai. Jiems tenka riktis ir administratoriaus arba vadybininko vaidmenį. Be abejo, tą vaidmenį daugiausia nulemia kiekvienos šalies švietimo politika (Želvys, 1999).

Mokyklos direktoriaus veikla yra labai įvairi ir apima daug specialybių. Tas pats asmuo – direktorius – turi būti mokytojas, metodininkas, ūkinis vadovas, mokymo proceso organizatorius, suaugusių ir vaikų kolektyvo auklėtojas, žodžiu, jis ir organizatorius, ir administratorius, ir pedagogas, ir visuomenininkas (Miškinis, 1987).

Pagrindiniai veiksmingumo vadovavimo principai, kuriuos nurodė ugdymo filosofas Hogkinsonas:

- Užduoties suvokimas;
- Padėties suvokimas;
- Sekėjų pažinimas;
- Savęs pažinimas.

Ugdymo programos vadovas privalo:

- Žinoti kolegų poreikius;
- Nustatyti santykį tarp šių poreikių ir organizacijos poreikių;
- Būti kolegoms priimtinas;
- Gebėti klausytis, derėtis ir susitarti su kolegomis;

- Gebėti planuoti, įgyvendinti ir vertinti mokykloje vykstančius renginius ir kitas darbuotojų ugdymo formas;
- Gebėti nuolat palaikyti kolegas (Day, Hall, Gammage, 1998, p.13-55).

Vadovaudamas kasdieniniam daugelio žmonių darbui, mokyklos vadovas derina nuolat išskylančių problemų sprendimą su struktūros formatavimu ir patikrinimu.

Dažnas mokyklos vadovas stengiasi transformuoti konservatyvią mokyklos kultūrą. Deja, ne taip jau retai įvyksta priešingai – ne vadovas pakeičia kultūrą, bet mokykla priverčia jį prisitaikyti prie susiklosčiusių normų ir tradicijų (Želvys, 2003). Mokyklos vadovai ir pedagogai turėtų tirti ir vis iš naujo peržiūrėti idėjas, nes mokyklos ir klasės skiriasi, priklausomai nuo pačių mokinių, nuo vietos, laiko ir aplinkybių.

Visi vadovai turi būti stiprios asmenybės, kad įtvirtintų savo įtaką ir funkcijas. Kai kurie broožai yra vidiniai, tokie kaip vaizduotė, tačiau jie visuomet turi būti papildomi išoriniais, kad būtų galima kuo daugiau išreikalauti iš grupės narių. Vadovas turi padėti ir įkvėpti, nes grupė iš jo laukia pagalbos priimant sprendimus. Vadovas turi būti atsidavęs grupei (Mikoliūnienė, 2002). Svarbiausia vadovo funkcija ir uždavinys – pasiekti grupės narių tikslus. Jei esate vadovas, užtikrinkite, kad jie būtų siekiami šiais būdais:

1. suplanuoti pareigas ir paskirstyti tinkamiems žmonėms;
2. vadovauti grupės pasitarimams, diskusiją pradedant nuo grupės tikslų ir principų;
3. užduotys turi būti vykdomos taip, kad grupė nenusižengtų kolektyviniam darbo principui;
4. analizuojant nesėkmes, greitai ir užtikrintai jas taisyti – ir ne mažiau entuziastingai atšvęsti sėkmę;
5. lojaliai atstovauti grupei, tiek jos viduje, tiek už jos ribų (Hoover, 1991, p.25).

Pagal Miškinį mokyklos vadovas atsakingas už:

1. bendrą vadovavimą;
2. vidaus darbo kontrolės organizavimą;
3. direkcinių pasitarimų vedimą;
4. mokyklos darbo planavimą;
5. vadovavimą pedagogų tarybai;
6. darbą su tėvų komiteto prezidiumu ir tėvų švietimą;
7. mokomuosius dalykus: lietuvių k.;
8. kadrus, tarifikaciją; mokytojų politinio, dalykinio ir metodinio lygio kėlimą;
9. mokymo materialinės bazės stiprinimą.

Taip pat vadovas turi vesti pasitarimus ir susirinkimus, laikytis mokyklos režimo. Darbo režimo elementai – pamokų pradžia, valgymo ir naudojimosi rūbine bei kabinetais tvarka, savitvarkos darbų atlikimas, mokytojų bei mokinių judėjimas. Taip pat vadovas turi išvengti konfliktų ir stresų.

Sugebėjimas spręsti konfliktus yra vienas iš svarbiausių vadybinių gebėjimų. Visiškai konfliktų išvengti neįmanoma. Veiksmingai dirbantis vadovas privalo būti supratingas ir lankstus, tačiau negali būti perdėm prisitaikantis ar nuolaidus (Želvys, 2003).

Susipažinus su mokyklos vadovo pareigomis bei veikla, reikėtų sugrįžti prie svarbiausio - konfliktų sprendimo, konkrečiau – vaikų tarpusavio priekabiavimo. Taigi kokį vaidmenį mokyklos direktorius atlieka sprendžiant priekabiavimo problemas tarp vaikų?

Reikėtų susipažinti, kas vyksta mokyklose šiandien, kai paliečiame vieną opiausių problemų - smurtą tarp vaikų. Nors daug kalbama apie smurtą mokykloje ir jo mažinimą, smurtaujančių vaikų daugėja ir jie vis jaunėja. Kad ir kaip bebūtų gaila, tačiau šie Kretingos rajono savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnybos vadovės Violetos Lukoševičienės žodžiai labai taikliai nusako šią šiuolaikinę situaciją Lietuvoje:

- Smurtas į vaikų ir paauglių pasaulį ateina tik iš suaugusiųjų pasaulio. Vaikai ir paaugliai atkartoja tai, ką mato mumyse. Jie – suaugusiųjų pasaulio pavyzdys. Smurto apstu visur: šeimose, per televiziją, laikraščiuose, bendraamžių susibūrimuose. Ne išimtis – ir mokyklos. Į agresijos reiškinį pažvelgę istorijos kontekste, matome, kad ji lydi žmoniją nuo pat jos egzistencijos pradžios: pirmyskščiai žmonės kovojo tarpusavyje dėl grobio, moterų ir žemių. Antikos laikais miestiečių minios akivaizdoje vyko gladiatorių kautynės, Viduramžiais buvo kapojamos galvos ir neklusnieji deginami ant laužo. Mūsų tėvų ir senelių atmintyje dar gyvi praėjusio šimtmečio karai. Įžengėme į trečią tūkstantmetį, o karai ir mūšiai tebevyksta kasdien: tarp tautų, žmonių grupių, šeimose, mokykloje (Beniušienė, 2008).

Taigi esama padėtis mokyklose ir tiesioginė mokyklos vadovo pareiga nesuderinamos, nes LR švietimo įstatymo pakeitimo įstatymo 6 - ame straipsnyje nurodoma, kad Lietuvos švietimo sistema apima įvairaus pobūdžio pagalbą mokiniui (informacinę, psichologinę, socialinę pedagoginę, spec. pedagoginę bei sveikatos priežiūrą), 23 – iojo šio įstatymo straipsnyje yra įvardijama, kad sveikatos priežiūros mokykloje paskirtis – padėti saugoti ir stiprinti sveikatą. Už tai tiesiogiai atsakingas mokyklos vadovas, kuris, kaip teigiama šio įstatymo 61 straipsnyje, „užtikrina sveiką, saugią, užkertančią kelią bet kokioms smurto, prievartos apraiškoms bei žalingiems įpročiams aplinką” (LR švietimo įstatymas, 2003).

Mokyklos vadovas nevisagalis, bet pasitelkdamas pagalbą gali sumažinti priekabiavimą mokykloje:

- suteikdamas vaikui išsamią informaciją apie priekabiavimą ir priekabiautojus;

- mokydamas vaiką, kaip jis pats galėtų apsisaugoti nuo skriaudikų;
- padrąsindamas vaiką, kad jis nebijotų pasipasakoti apie kiekvieną atvejį suaugusiam žmogui;
- pranešdamas žmonėms, kurie rūpinasi vaikų teisių gynimu, apie kiekvieną įtartina atvejį.

Ir dar:

- Vaikai turi teisę būti ginami nuo priekabiavimo;
- Save gerbiantis mokyklos vadovas privalo ne tik įsipareigoti, bet ir vykdyti konkrečias prevencines smurto programas.

Reikėtų neužmiršti ir to, kad silpniausia pedagogikos veiklos sritis yra bendravimas. Net jauni pedagogai, besiremiantys puikiomis psichologijos žiniomis, beveik neturi socialinių įgūdžių. Galima įvairiais būdais šalinti šį trūkumą. Vienas iš jų –mokyklos direktorius gali pasikviesti į savo mokyklą atsakingus asmenis, kurie pravestų keliolika plačių praktinės psichologijos kursų:

- praktinių socialinių įgūdžių ir konfliktų sprendimo kursą siekiant išmokti bendrauti pozityviai, o ne agresyviai arba pasyviai; kad pedagogas galėtų bendrauti su mokiniais nekonfliktiškai, o kilus mokinio ir bendraklasių, mokytojo ir mokinio tarpusavio konfliktų, mokėtų juos spręsti;
- visiems pedagogams reiktų susipažinti su įvairiais darbo stiliais, įgyti svarbiausius demokratiško bendravimo įgūdžius;
- kiekvienas pedagogas turėtų mokėti pažinti ir žinoti, kaip, ištikus psichologinei krizei (tėvų skyrybos, artimo asmens netektis, savižudybė ir pan.) padėti savo vaikui ir mokiniui;
- turėtų žinių ir socialinių įgūdžių efektyviai bendrauti su vaikais įvairiais jų psichoseksualinės raidos tarpsniais.

Tačiau, kaip bebūtų, mokyklos direktorius nepajėgus vienas pakeisti esamos padėties mokykloje. Ir nors kiekvienos mokyklos administracija žada imtis efektyvių veiksmų tokių problemų sprendimams, visgi menkai tikėtina, jog šie reikalai išsispręs be visos valstybės pagalbos.

2.3. Priekabiavimo problemos sprendimo strategija.

Praėjusių dvidešimties metų tyrimai parodė, kad priekabiavimas mokyklose labiausiai paplitęs vakarų šalyse. Nors priekabiavimas daugiau būdingas berniukams, esant auka berniukui ar mergaitei, pastarosioms daugiau būdingos psichologinės formos. Apie 1 – 2 procentus mokinių

patyrė ilgalaikį persekiojimą per daugelį metų mokykloje (Smith, Shu, 2000). Tai gali būti sunkios pasekmės tokių padarinių. Mokyklinės aukos dažnai jaučia depresiją, sumažėjusi savigarba (Howker, Boulton, 2000), psichosomatiniai požymiai (Williams ir kt., 1996) ir padidėjusios mintys apie žudymąsi, kurios gali baigtis savižudybe (Kaltiala – Heino ir kt., 1999).

Visi šie rezultatai vedė prie veiksmų, kad sumažintų priekabiavimą mokykloje. Pirmoji nacionalinė programa buvo Norvegijoje 1980 – aisiais, skirta mokyklai ir tėvams. Žymiai pilnesnė ir platesnė programa buvo išplėtotą Olweus (1993). Nuo to laiko kova su priekabiavimu buvo plėtojama Anglijoje (Smith ir Sharp, 1994) ir kitose šalyse, kaip Kanada, Amerika, Belgija, Vokietija, Austrija, Šveicarija, Ispanija, Italija ir Suomija.

Tačiau neužtenka vien mokyklos jėgų tiems rezultatams pasiekti, reikia juridinės pagalbos ir bendranacionalinių pastangų. Blogi priekabiavimo rezultatai privedė prie tokios situacijos, jog daugelyje išsivysčiusių šalių priekabiavimas mokykloje – plačiai pripažinta kaip svarbi problema. Dabar lyderiauja Europa šiuose įvykiuose. Tad trumpai pamėginasi apžvelgti juridinę situaciją dėl priekabiavimo mokykloje devyniolikoje šalių ir kokių veiksmų imasi kovai prieš priekabiavimą mokykloje.

Austrija. Čia nėra jokių vadovaujančių principų dėl priekabiavimo mokykloje. Mokslo, kultūros ir Švietimo Ministerija turi išleidusi dvi brošiūras apie agresiją, prievartos reikšmę, priekabiavimą, jų rezultatus.

Belgija. Federalinė respublika, kuri susideda iš trijų bendrijų. Kiekviena jų turi savo mokymo sistemą. Čia nėra jokių juridinių reikalavimų kovai su priekabiavimu. Švietimo skyrius yra sudaręs planą mokyklai prieš jėgos naudojimą, kurį reikia vykdyti mokymosi metu. Visi mokiniai turi lygias teises tobulėti.

Danija. Čia 1995 metais išleistas aktas, kuris nurodo betarpiškus saviraiškos būdus visuomenėje, grindžiamus laisve ir demokratiškumu.

Suomija. Išleistas pagrindinis švietimo aktas, kuriame nurodoma, jog mokiniai turi teisę į saugią mokyklos aplinką. Švietimo darbuotojai atsako už tai, kad mokiniai nepatirtų jokios prievartos mokykloje ir jos aplinkoje.

Prancūzija. Švietimo Ministerija nustato, kad už tokius nusikaltimus bus skiriamos disciplinos arba teisminės nuobaudos.

Vokietija. Ministrų konferencija 1992 metais išleido deklaraciją ir kreipėsi į visus Vokietijos mokytojus sustabdyti augančią neapykantą vaikams, vaikams kitataučiams.

Graikijoje. Čia nėra jokių juridinių principų. 2001 metais išleistos brošiūros mokytojams ir mokiniams, kuriose pasisakoma prieš priekabiavimą, rasizmą ir kad apie visa tai būtų kalbama mokymosi procese, t.y. per pamokas.

Islandija. Čia taip pat nėra jokių juridinių principų prieš priekabiavimą mokykloje. Nors 2001 metais Švietimo ir Kultūros Ministerija įsteigė komitetą, kuris paruoštų veiklos planą kovai su priekabiavimu mokykloje. Jie sudarė paketą, kuris susidėjo iš trijų bukletų ir buvo skirtas mokytojams bei mokiniams.

Airija. Mokslo ir Švietimo Ministerija 1993 metais paruošė rinkinį principų, kad padėtų mokykloms kovoti su priekabiavimo problemomis.

Italija. Čia jokie juridiniai principai neegzistuoja.

Liuksemburgas. 1999 – 2000 metais visos šalies mokyklos gavo paketą žinių prieš prievartą. Dar buvo išleistos dvi publikacijos prieš prievartą mokyklose.

Malta. Ši šalis turi nacionalinę politiką ir veiksmų planą kovai su priekabiavimu mokykloje. Kiekviena mokykla turi išsirinkti atsakingą žmogų kovai su priekabiavimu. Tie, kurie bus liudininkais, turi pranešti šiam arba kitam asmeniui, kuriuo pasitiki. Mokyklos vadovybė privalo ištirti kiekvieną atvejį. Šią problemą finansuoja Ministerija.

Olandija. Nėra jokių juridinių reikalavimų kovai su priekabiavimu, tik Švietimo Ministerija išleido keletą brošiūrų mokykloms.

Norvegija. Įvairios medžiagos jau buvo išleistos 1981 metais. Jos buvo visiems prieinamos, rodomi video siužetai. Plati programa pagal Olweus (1993) buvo parengta 2001 metų rudenį.

Ispanija. Juridinių principų nėra kovai su priekabiavimu mokyklose. Yra disciplinos principai, mokyklos taryba, kuri sprendžia kilusius konfliktus, taiko bausmes už normų pažeidimą. Vienas iš mokyklos tikslų – išmokyti mokinius gerbti kitų teises ir laisves.

Švedija. 1998 metais išleistas aktas nurodo, jog kiekvienoje mokykloje turi būti duodamas atkirtis priekabiavimui, rasizmui.

Šveicarija ir Lichtenšteinas. Federalinės respublikos. Nėra jokių juridinių principų kovai priekabiavimo problemoms spręsti. Tačiau 2001 metais išplatinta medžiaga prieš prievartą. Ji nusako prievartos priežastis, apsisaugojimo būdus.

Anglija. Nuo 1999 metų Švietimo skyrius sudarė atmintinę. Kiekviena mokykla turi turėti aiškia elgesio politiką, didinti pagarbą kitiems, nepakantumą priekabiavimui ir t.t.

Apžvelgus šias šalis, galima teigti, jog iš 19 jų mažesnė pusė turi kokį nors juridinį aktą mokykloms prieš priekabiavimą. Dauguma šalių turi daug informacinės reklamos, bukletų, raginimų. Išskyrus Norvegiją, teisiniai aktai ir kita informacija kitose valstybėse atsirado visai neseniai.

Pabandykime įvertinti situaciją Lietuvoje. Pastaruoju metu šiai problemai skiriama daugiau dėmesio – steigiamos vaikų teisių apsaugos tarnybos, Seimas ratifikavo Vaiko teisių konvenciją, smurtui ir prievartai prieš vaikus daug dėmesio skiria spauda, galima tvirtinti, kad faktiškai Lietuva jau pasekė civilizuoto pasaulio pavyzdžiu ir pripažino turinti vaikų smurto ir prievartos (emocinės, fizinės, seksualinės) problemą. Tačiau kaip su mokykla?

Išties fizinis ir psichologinis smurtas prieš vaikus ir tarp vaikų – pastarojo meto problema. Smurtiniai atvejai, susiję su vaikų dalyvavimu smurtiniuose veiksmuose, yra tapę kasdienybe. Mokykla, siekdama užkirsti kelią smurtui, imasi aktyvių priemonių šiai problemai spręsti:

- Mokykloje yra sudaryta Prevencinio darbo grupė, kurios tikslas – spręsti prevencinio darbo klausimus, vykdant teisės pažeidimų, alkoholio, tabako, narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, smurto, nusikalstamumo prevencinius klausimus bei organizuojant pagalbos mokiniui, mokytojui ir tėvams teikimą.

- Vyksta klasių valandėlės prevencine tematika, pasitelkiant policijos darbuotojus.

- Organizuojami įvairūs popamokiniai renginiai: varžybos, konkursai, viktorinos, popietės vakaronės ir kt..

- Bibliotekoje yra įrengtas „Nusikalstamumo prevencijos“ skyrius.

- Mokykloje vykdomi projektai:

Pirminės narkomanijos prevencijos programa „Saugi mokykla-2“.

Nors, atrodo, kad prevencinės veiklos mokykloje yra pakankamai, tačiau smurtinių atvejų vis tiek pasitaiko [www.romuvospm.lt].

Vien nusikalstamų veiklų (nusikaltimų, baudžiamųjų nusižengimų, neskaitant kitų teisės pažeidimų) padarymu įtariamų (kaltinamų) besimokančių asmenų skaičius nuo 1724 1996 metais

išaugo iki 4828 2005 metais, t.y. padidėjo 2,8 karto, tik 2006 metais sumažėjo iki 4039, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro teigimu. Kiek besimokantieji padaro administracinės teisės pažeidimų ar kitų smulkesnių nusižengimų statistinių duomenų surasti nepavyko.

Smurto ir patyčių paūmėjimas mokyklose – problema, įgyjanti vis didesnę mastą šalyje – Švietimo ir mokslo ministerijos tyrimų tendencijas išreiškia ministrės atstovė spaudai I.Tamutytė (2007). Tai reiškia, kad besimokančiųjų teisės pažeidimų skaičių, galima būtų reikšmingai sumažinti, jei švietimo sistemoje veiktų efektyvus smurto tarp besimokančiųjų prevencijos mechanizmas.

Lietuvoje šiuo metu švietimo ir mokslo ministerija įgyvendina Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005-2007 metų programą. Pagal šią programą, 2006 metais daugiau nei 900 mokytojų buvo išmokyti, kaip dirbti smurto, tyčiojimosi, priekabiavimo prevencijos klausimais. Buvo organizuota konferencijų, seminarų savivaldybių švietimo padalinių, mokyklų vadovams. Kartu su organizacija "Gelbėkit vaikus" parengtos ir išleistos metodinės rekomendacijos "Mokinių savižudybės ir jų prevencija", "Už tylos sienos", „Smurto prevencija mokyklose". Pastarasis leidinys - bene vienintelis, kuriame mokyklai pateikti konkretūs problemų sprendimo modeliai. Ministerija skyrė milijoną litų, kad savivaldybių bendrojo lavinimo mokyklose būtų įsteigta 130 mokytojo padėjėjo ir 74 specialiojo pedagogo etatai, o 11 profesinio mokymo įstaigų - 10 mokytojo padėjėjo ir 11 specialiojo pedagogo etatų. Dabar mokyklose dirba per 1000 socialinių pedagogų, 350 psichologų ir psichologų asistentų, kitų švietimo pagalbą teikiančių specialistų.

2007 metais Smurto prevencijos programai vykdyti skirta 200 tūkst. litų: bus parengtos dvi informacinės medžiagos vaikams bei tėvams apie smurto prevenciją, pagalbos būdus, pagalbą teikiančias institucijas, metodinė priemonė pedagogams ir specialistams bei kt. Bus toliau tęsiami mokymai mokyklų komandoms (mokyklų administracijai, psichologams, socialiniams pedagogams, mokytojams, prevencinio darbo grupių nariams) apie patyčių ir smurto prevencijos organizavimą mokykloje. Planuojama organizuoti apie 40 seminarų rajonuose. Ministerija kartu su nevyriausybine organizacija "Vaikų linija" planuoja pradėti diegti norvegų smurto programą "Olyveus", Europoje pripažintą kaip vieną iš efektyviausių smurto prevencijos programų (Goris, 2007).

Taigi, kaip matome, vadovavimas mokyklai yra gan labai sudėtingas ir sunkus darbas. Šiandieninei mūsų mokyklai reikia ne tik gero vadovo, gero mokytojų personalo, pavyzdingu

mokinių ir, savaime aišku, supratingų tėvelių, bet ir kitų institucijų pagalbos.

Mokyklos gyvenimas ir veikla – tai ugdytojų ir ugdytinių sukonstruotas pedagoginis procesas. Asmenybę ugdo ne vien pamokose perteikiamas ugdymo turinys, bet visas mokyklos gyvenimas, jos klimatas, kuri sudaro mokyklos bendruomenės narių santykių įvairovė (Rengiantis mokyklos vadovų atestacijai, 1996).

Vadovas tiesiog turi būti labiau linkęs stebėti, analizuoti ir būti nusiteikęs dialogui. „Jis mato, kad šiame procese kiekvienam dalykui ateina savas laikas, ir jo menas – tai menas nuspėti tokius momentus“.(Miliauskas. Šiaurės ir Baltijos šalių projektas., 1999. 17-19).

Žinoma, geros mokyklos funkcionavimas priklauso nuo visos visuomenės. Tad šiandien negalime būti abejingi jaunajai kartai.

Apibendrinant teoriją galima daryti tokias išvadas:

1. Priekabiavimas tarp vaikų egzistuoja Lietuvoje, jo paplitimas atitinka kitų šalių prievartos prieš vaikus populiacinių tyrimų duomenis.
2. Priekabiavimas – sistemingas piktnaudžiavimas valdžia: kabinėjimasis, apsvardžiavimas, erzinimas, stumdymas, mušimas, pinigų atiminėjimas, kuprinės atėmimas ar kitų daiktų ir pan. – tai ir yra priekabiavimas.
3. Vaikų tarpusavio priekabiavimo problema mokykloje – labai svarbi ir reikalaujanti ypatingo dėmesio. Tarpusavio priekabiavimo procentas tarp vaikų mokykloje – gana aukštas. Skirtumas tarp berniukų ir mergaičių yra: berniukai turi daugiau problemų, susijusių su priekabiavimu.
4. Reikalingi išsamūs, įvairiapusiški tyrimai norint suteikti geresnę psichosocialinę pagalbą vaikams, patyrusiems prievartą.
5. Grandinėje, kuri prasideda nuo priekabiavimo akto ir tęsiasi iki jo išaiškinimo bei aukos ar priekabiautojo terapijos, Lietuvoje yra pakankamai problemų. Tai:
 - priekabiavimo iškėlimas, išviešinimas reikiamoms instancijoms;
 - priekabiavimo įrodymas, priekabiautojo patraukimas atsakomybėn;
 - pagalbos aukai ir priekabiautojui suteikimas.

Visos šios grandys nėra tobulos. Siekiant priekabiavimą daugiau iškelti į viešumą, reikia aktyviau šviesti vaikus mokyklose.

6. Priekabiavimas gali sugadinti daugeliui vaikų gyvenimą, o tai atsiliepia vėlesniame jų amžiuje. Dar daug šalių neturi jokio juridinio akto mokykloms prieš priekabiavimą, dauguma turi tik daug informacinės reklamos, bukletų, raginimų. Ir jeigu mokytojai būtų paruošti ir būtų juridiniai reikalavimai mokyklose, būtų didelė tikimybė, jog priekabiavimas sumažėtų iš esmės.

7. Priekabiavimo problema nėra išsprendžiama vien įstatymo priėmimu ar mokyklos vadovo pastangomis. Tam reikia suvienyti visų galinčių spręsti šią problemą, pastangas, kuriant smurto prevencijos sistemą.

3. Priekabiavimo tyrimas mokyklose

Priekabiavimas, ypač vaikų atžvilgiu, yra viena didžiausių problemų pasaulyje – taigi ir Lietuvoje. Priekabiavimo padariniai yra labai skaudūs, o jo keliami fizinė, moralinė ir finansinė žala – milžiniška. Nepaisant to, mūsų visuomenė vis dar nemoka tinkamai su juo kovoti. Kelia susirūpinimą ir tai, kad nemaža vaikų dalis patiria priekabiavimą ne tik namuose, gatvėje, bet ir mokykloje. Tuo turėtų ypatingai susirūpinti mokyklos vadovas ir atkreipti atitinkamų tarnybų dėmesį ir imtis prevencijos priemonių. Koordinuota visų tarnybų ir mokyklos vadovo bei darbuotojų veikla ir prevencinės priemonės turėtų sumažinti prievartos paplitimą vaikų atžvilgiu bei užkirsti kelią jos plėtros tendencijoms. Tačiau prevencijai organizuoti visų pirma reikalinga objektyvi, patikima ir išsami informacija apie priekabiavimo reiškinių, jo paplitimą ir raišką mokykloje, mokinių ir mokyklos vadovo požiūrį į priekabiavimo prevenciją. Todėl šiuo tyrimu buvo siekiama sužinoti, kaip priekabiavimo situaciją vertina patys mokiniai ir mokyklos direktorius. **Tyrimo tikslas** – ištirti priekabiavimo reiškinių mokykloje.

Tyrimo uždaviniai:

1. įvertinti mokinių saugumą mokykloje;
2. ištirti priekabiavimo raišką;
3. atskleisti mokinių ir mokyklos vadovo požiūrį į priekabiavimą ir jo prevenciją.

3.1 Tyrimo metodika ir organizavimas

Mokslinio tyrimo samprotavime ypatingą vaidmenį vaidina indukcija, žinias siejanti su patirtimi, ir gautų duomenų apibendrinimo meistriškumas. (Tidikis 2003., p.169)

Šio tyrimo metu buvo remiamasi laisvojo ugdymo paradigma. Kurios pasekoje, (Bitinas B. 2000, p.151) sudaromos palankios kiekvieno ugdytinio saviraiškos, savisklaidos ir saviraidos sąlygos; tada daugelis ugdytinių susiformuoja kaip socialiai aktyvūs, kūrybingi, kompetetingi visuomenės nariai. Šios paradigmos įsitvirtinimą sąlygoja naujas visuomenės uzsakymas, kuriam vykdyti mokykla ir kitos ugdymo institucijos turėjo kurti naują ugdymo strategiją.

Atsižvelgiant į šio darbo problematiką bei keliamus uždavinius buvo remtasi dvejomis kryptimis: **progresyvine** bei **humanistine**.

Progresyvinėje ugdymo koncepcijoje, teigiama, kad ugdymas – ugdytojo poveikis ugdytiniui (Bitinas B. 2000, p.159). Todėl nagrinėjant vaiko teisių realizavimo bei pareigų ugdymo problematiką remiamasi būtent šia ugdymo koncepcija. Idėja ta, kad nuo pat mažens reikia mokyti

vaikus spręsti problemas. Pasak B. Bitino (2000) įtvirtinantis laisvos ir kūrybingos asmenybės ugdymo tikslą progresyvizmas tampa demokratine ugdymo paradigma, kurios itin reikia šiuolaikinei mokyklai. Šiuolaikinė mokykla realizuodama demokratinius principus, ugdo vaikų sugebėjimą dalyvauti, kritiškai mąstyti būti atsakingu bei vykdančiu savo pareigą piliečiu.

Progresyvizmo didaktika grindžiama (Bitinas B. 2000, p.151): *laisvės principu* – ugdytiniams sudarytos sąlygos vystytis laisvai, be pedagoginio prievartavimo; *individualiosios patirties* – ugdytinis sistemingai tikrina savo polinkius ir interesus; *eksperimentavimo* – mokymo turinį sudaro ne abstrahuoti teoriniai mokslo modeliai, o reali tikrovė ir prieštaravimai; *pedagoginio konsultavimo* – mokytojas vadovauja kaip moksleivių veiklos organizatorius bei patarėjas; *rėmimosi šeima principas* – reikalauja, kad tėvai tiesiogiai dalyvautų ugdymo procese, drauge su mokytojais spręstų ko turi mokytis jų vaikai ir kaip vertinti ugdymo rezultatus. Tai bene svarbiausias veiksnys lemiantis vaiko teisių bei pareigų vykdymo realizavimą mokykloje. Laisvas ugdytinio apsisprendimas, pasak Bitino B., - viena iš esminių progresyvizmo pedagogikos ypatybių: spręsdamas ko mokytis, ko siekti, ugdytinis imasi atsakomybės už savo ateitį, savo veiklą ir elgesį, įpranta priimdinėti sprendimus, susijusius su asmenine rizika. Tai ugdo vaiko pareigos vykdymo bei realizavimo galimybes.

Humanistinės krypties idėja, pasak B.Bitino (2000, p.168), pagrįsta ugdymu, kuris siekia, padėti ugdytiniams suvokti savo poreikius ir taip skatinti jų asmenybės tapsmą bei sklaidą. Čia svarbu papildomo, neformalaus lavinimo vaidmuo, būtini tvirti mokyklos ryšiai su socialine aplinka, kuri taip pat įtakoja vaiko pareigingumo formavimą. Laikantis šių reikalavimų, ugdymu galima pasiekti, kad ugdymo proceso dalyviai susivienytų į demokratinę bendruomenę, kuri yra visuomenės demokratizavimo ir humanizavimo prielaida.

Pasak Tidikio, humanistinei psichologijai - svarbiausia asmenybė, laisvai įgyvendinanti savo kūrybines galimybes, pasižymi autentiškumu, unikalumu, saviraiška.

Humanistinė sociologijos funkcija padeda žmogui geriau pažinti ir suprasti save ir kitus, užtikrinti žmonių dorovinę sąveiką, išvengti konfliktų, krizių suprasti individų žmogiškąjį orumą ir vertę, pasijusti tikrais visuomenės nariais, galinčiais spręsti socialines problemas (Tidikis 2003, p 323)

Laisvojo ugdymo idėjomis remiasi humanistinės pedagogikos teiginiai kurie turi daug bendrų bruožų su progresyvistinio ugdymo nuostatomis, todėl šiame tyrime buvo remtasi būtent šia idėja.

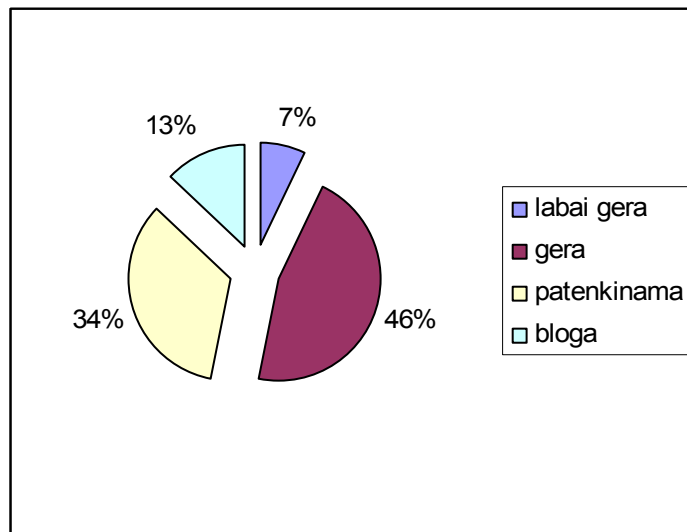
Pagrindiniu tyrimo metodu buvo pasirinkta anketinė apklausa. Nuomonių apklausa – plačiai taikomas metodas, nes „suinteresuotų grupių nuomonės ir vertinimai laikomi reikšmingais švietimo indikatoriais. Požiūriai, nuomonės, vertybinės orientacijos faktiškai yra esminiai elementai, rodantys, kaip realiai funkcionuoja švietimo sistema“ (Targamadžė, 1996:145).

Tyrimo imtis 200 šeštų ir aštuntų klasių mokinių. Apklausos dalyviams buvo pateikta anketa – klausimynas (žr. 1 priedą), kurią sudarė 22 atviro, uždaro ir pusiau uždaro tipo klausimai. Jie pateikti turint tikslą ištirti priekabiavimo reiškinių mokykloje: kur (kokiose mokyklos vietose) mokiniai patiria smurtą, kokia forma, kas dažniausiai būna skriaudėju, kaip reaguoja mokiniai ir mokytojai, pamatę priekabiavimo atvejus; sužinoti vaikų nuomones saugumo mokykloje ir priekabiavimo prevencijos klausimais.

3.2 Priekabiavimo tyrimo mokyklose gautų duomenų analizė

Mokinių mokymosi sėkmė

Analizuojant vaikų tarpusavio priekabiavimo problemas, tyrimo metu pirmiausia buvo siekta išsiaiškinti jų patiriamas mokymosi sėkmes ir nesėkmes bei bandyti tuo principu atskleisti vėlesnę įtaką priekabiavimo raiškai. Be to, kaip jau buvo minėta teorinėje darbo dalyje, mokyklinės nesėkmės gana dažnai suponuoja priekabiavimą, o ne retai ir smurtą. Teiraujantis vaikų jų nuomonės apie tai, kad dauguma apklaustųjų mano, kad jie patiria mokymosi sėkmę (žr. 1 pav.).

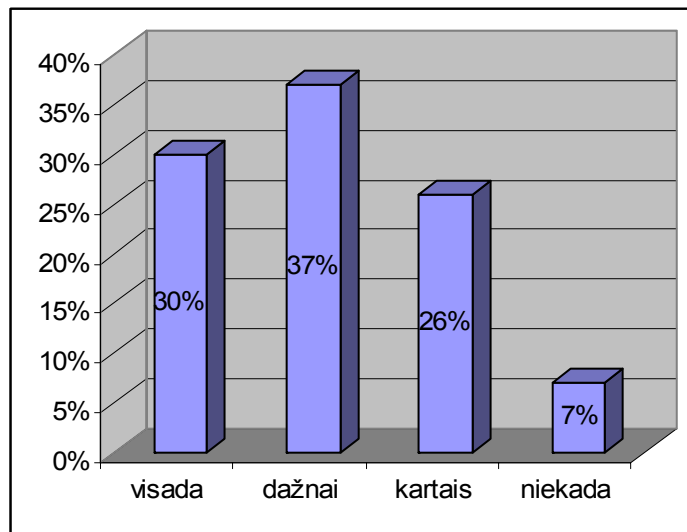

1 pav. Respondentų nuomonė apie jų mokymosi sėkmę (proc.)

Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad gana nemaža dalis apklaustųjų (13 proc.) nurodo blogą mokymosi būvį. Remiantis tyrimo duomenimis, prognozuotina, kad apie 47 proc. jaučiasi prasčiau, išgyvena didesnę nepasitenkinimo jausmą nei sėkmingai besimokantieji.

3.2.2. Vaikų saugumo mokykloje vertinimas.

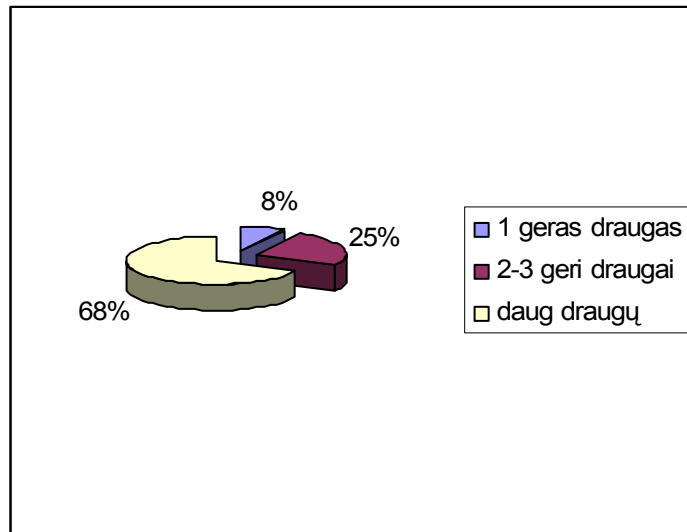
Saugumas mokykloje – viena iš pagrindinių geros savijautos ir mokymosi motyvacijos sąlygų. Mokinių mokymosi nesėkmės susijusios su saugumu (apie tai minima ir teorinėje dalyje). Ir kaip tyrimas rodo (1 pav.), daugelis vaikų mokosi blogai, todėl dažniausiai savo energiją, norą būti geresniam už kitus, parodo priekabaudamas, ignoruodamas kitus ir pan. Tad ar vaikai mokykloje jaučiasi saugūs, atlikome atsakymų į šį klausimą analizę (žr. 2 pav.).

2 pav. Mokinių saugumas mokykloje (proc.)

Tyrimas rodo, jog 30 proc. vaikų visada yra saugūs. Iš kitų atsakymų paaiškėjo, kad dalis mokinių (37 proc.) dažnai yra saugūs, tačiau didelė dalis, tai yra 26 proc., jaučiasi saugiai tik kartais arba išvis nesijaučia saugūs mokykloje (7 proc.). Taigi galime daryti išvadą, kad mokykloje dar nepakankamai užtikrinama vaikų teisių apsauga. Tai verčia susirūpinti, nes, patiriantys skriaudą, atstumtieji vaikai „išgyvena frustracijos būseną, kurios tipinės (nepageidautinos) išeitys – pasyvumas, saviizoliacija arba agresyvumas, destruktivus elgesys“ (Gailienė, 2001:66). Tik savalaikė psichologo ir socialinio pedagogo pagalba gali pagerinti tokių vaikų socializacijos raidą.

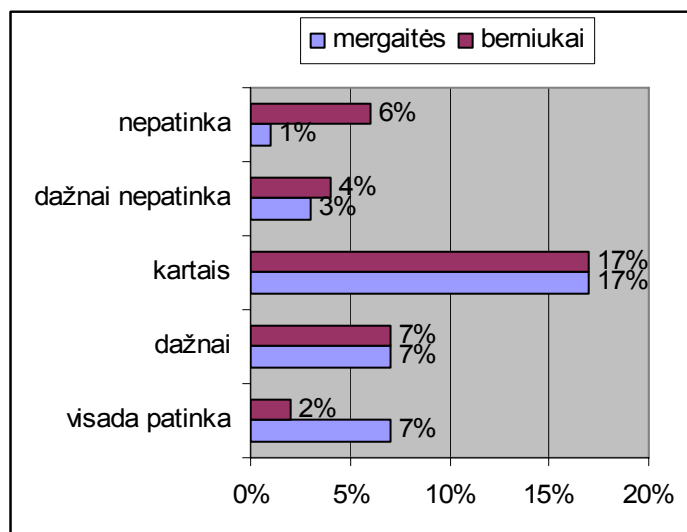
Saugiai vaikas jaučiasi tuomet, kai klostosi geri, humaniški santykiai su tėvais, mokytojais, bendraamžiais. Paauglystėje būna labai stiprus bendravimo su bendraamžiais poreikis. Tuo tikslu buvo pateiktas klausimas „Ar turi draugų klasėje?“ (žr. 3 pav.).

3 pav. Mokinių bendravimas tarpusavyje (proc.)

Apklauso duomenys rodo, kad nėra tokių vaikų, kurie visai neturėtų draugų. 8 proc. turi vieną gerą draugą, 25 proc. turi 2-3 gerus draugus, o 68 proc. turi daug gerų draugų klasėje. Tyrimas šioje srityje rodo, kad dauguma vaikų turi daug gerų draugų klasėje. Vadinasi, jų tarpasmeniniai santykiai geri. Todėl galima teigti, jog vaikai klasėje jaučiasi saugiai.

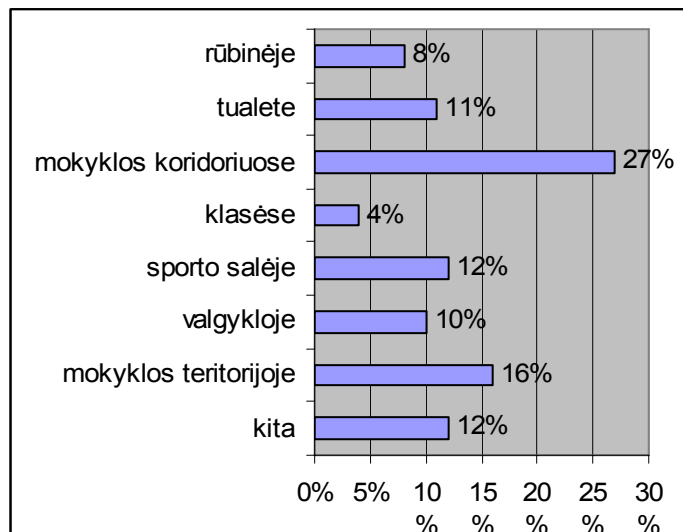
Siekiant tiksliau apibrėžti mokinių saugumo jausmą, jų santykį su mokykla, buvo pasidomėta, ar patinka jiems mokykloje (žr. 4 pav.).

4 pav. Respondentams patinka mokykloje (proc.)

Duomenys parodė, kad labiau mokykloje patinka mergaitėms nei berniukams. Vadinasi, mergaičių santykis su mokykla pozityvesnis nei berniukų.

Tiriant saugumą mokykloje buvo svarbu nustatyti, kur labiausiai mokiniai jaučiasi nesaugiai (žr. 5 pav.).

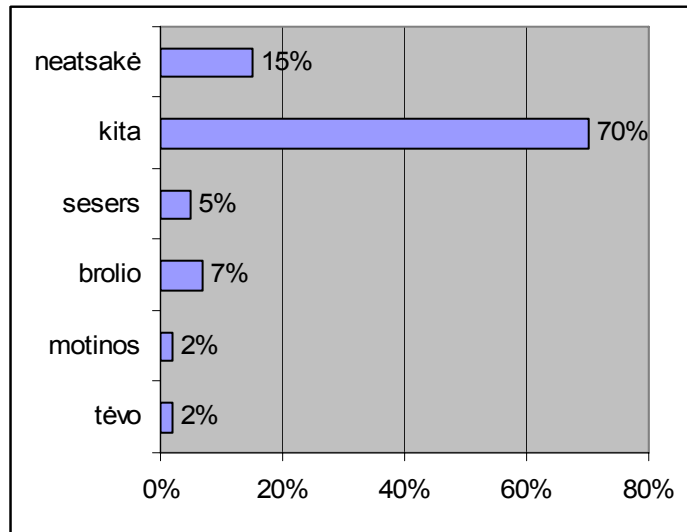

5 pav. Respondentai jaučiasi mokykloje nesaugūs (proc.)

Tyrimo rezultatai tokie, kad labiausiai nesaugiai vaikai jaučiasi mokyklos teritorijoje ir mokyklos koridoriuose. Šie duomenys aiškiai nurodo, kokiose mokyklos vietose turėtų būti sustiprinta vaikų elgesio kontrolė.

3.2.3. Priekabiavimo raiška

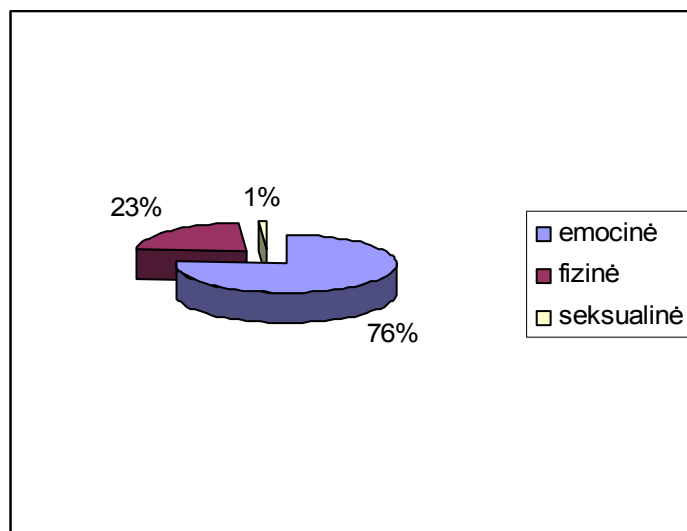
Vis didėjantis smurtavimas ir žiaurumas mokyklose trikdė ne tik vaikus, bet ir jų tėvus bei pedagogus. Ypač daug mokyklose blogo elgesio apraiškų: prasivardžiavimo, tyčiojimosi, fizinės prievartos. Daugelio autorių teigimu, patyčių ir agresyvaus elgesio vaikai dažniausiai išmoka šeimoje. Jei vaikas nuolat patiria prievartą iš šeimos narių – jis ir pats elgiasi agresyviai (žr. 6 pav.).

6 pav. Mokiniai skriaudžiami namuose (proc.)

Į klausimą „Ar esi skriaudžiamas namuose?“ vaikai vienareikšmiškai pasirinko variantą „kiti“ ir ten įrašė, kad niekieno nėra skriaudžiami. Iš jų atsakymų matome, kad šeimoje dažniau skriaudžia brolis ar sesuo. Deja, šie rezultatai nepatikimi, nes daug mokinių nieko neatsakė. Kodėl į šį klausimą neatsakė, sunku spręsti. Galimos dvi prielaidos: 1) šie vaikai patiria smurtą šeimoje ir bijo kalbėti apie tai; 2) šie vaikai nepatiria prievartos šeimoje.

Užsibrėžę ištirti priekabiavimo raišką mokykloje, respondentams pateikėme klausimą „Kokią iš išvardintų priekabiavimo formų teko patirti?“ (žr. 7 pav.).

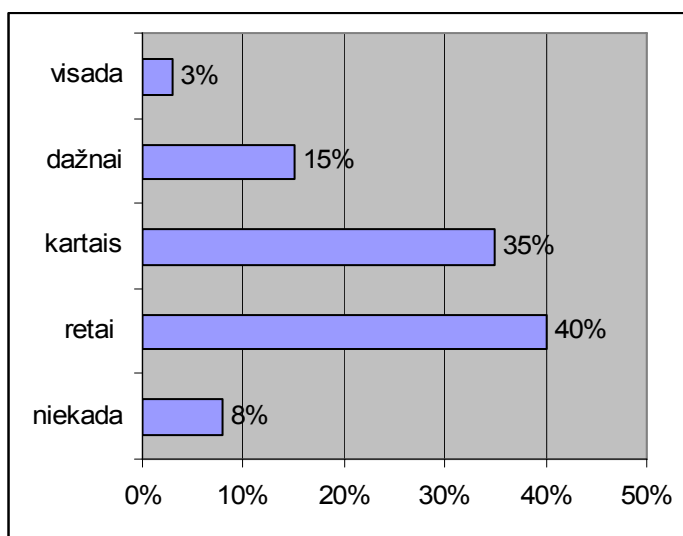

7 pav. Patirtos priekabiavimo formos (proc.)

Šių tyrimų pagrindu galima teigti, kad vaikai mokykloje susiduria dažniausiai su emocine priekabiavimo forma – 76 proc. Vadinas, daugelis mokinių priekabiavja, nors ir nėra skriaudžiami

namuose. Todėl būtina išsiaiškinti (kaip jau minėjau teorinėje dalyje), ar vaikas agresyvus todėl, kad nepatenkinami jo poreikiai, ar todėl, kad jis nelaimingas, nepatenkintas, nuskriaustas, ar jis gina savo teises.

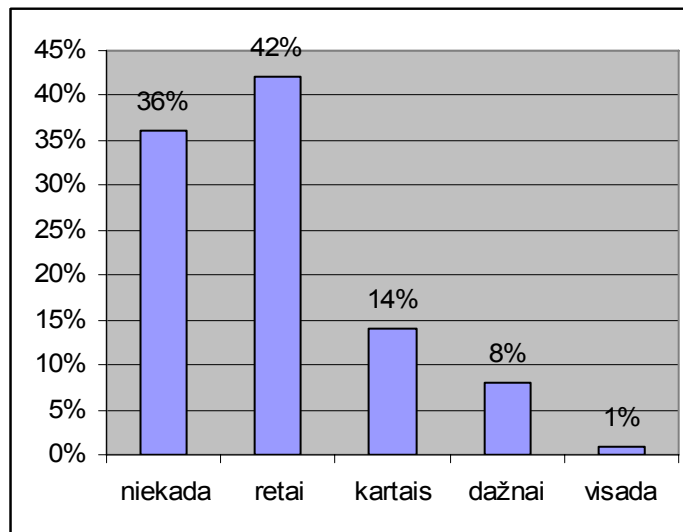
Priekabės ir tyčiojimas gali pasireikšti apkalbomis, atstūmimu, sumušimu ir kt. Siekiant įvertinti apkalbų paplitimą mokykloje, buvo pateiktas klausimas „Kaip dažnai tave mokykloje kiti mokiniai apkalba?“ (žr. 8 pav.).

8 pav. Respondentų patirtos apkalbos (proc.)

Reikia pažymėti, kad tik 8 proc. vaikų niekada nebuvo apkalbėti. Likusi dalis mokinių patiria apkalbas: 40 proc. vaikų – retai, 35 proc. vaikų – kartais, 15 proc. – dažnai ir 3 proc. – visada. Kitaip sakant, beveik visi mokiniai yra apkalbinėjami, o juk apkalbos sutrikdo emocinę savijautą, blogina tarpasmeninius santykius ir kt.

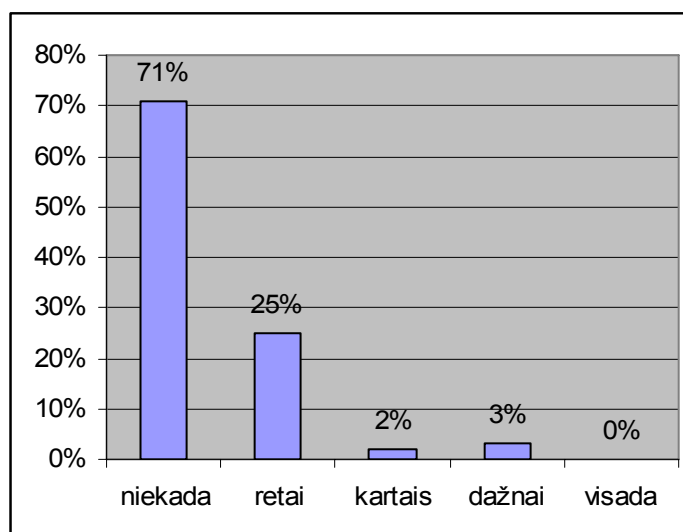
Dar žalingesnis yra atstūmimas. Todėl tyrimo metu buvo aktualu išsiaiškinti, kaip dažnai vaikai mokykloje yra atstumiami (žr. 9 pav.).

9 pav. Mokinių patirtas atstūmimas (proc.)

Paaikškėjo, kad niekada nebuvo atstumti 36 proc. vaikų, retai – 42 proc., kartais – 14 proc., dažnai – 8 proc., visada atstumiami yra 1 proc. Nors ir retai, bet pakankamai aukštas procentas vaikų yra atstumiami. O vienas iš esminių žmogaus poreikių – būti grupės nariu. Nerealizavus šio poreikio, sutrinka psichinis stabilumas ir psichinė sveikata. „Atstūmimas ilginiui lemia akademinį žinių trūkumą ir kitas mokymosi problemas, psichinės sveikatos lygį, polinkį į nusikalstamumą, o vėliau – ir į alkoholizmą, nedarbą“ (Gailienė, 2001:65).

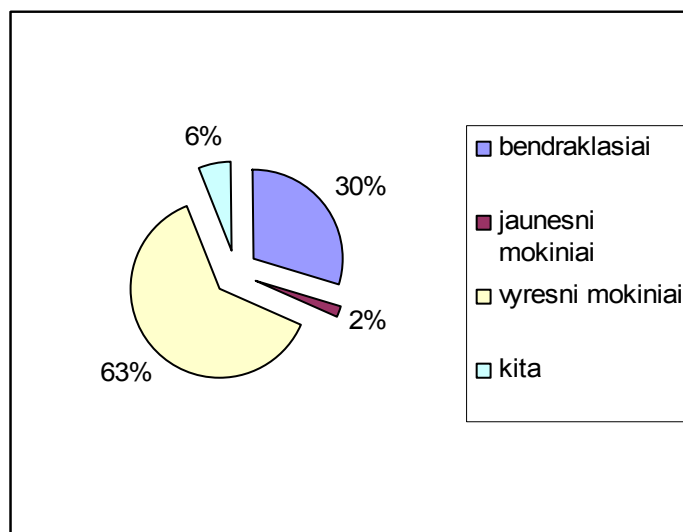
Visos priekabiavimo formos ir agresijos apraiškos paveikia mūsų vaikus. Kaip jau minėta, vaikai ne tik apkalbinėjami, atstumiami, bet ir patiria fizinę prievartą. Tuo tikslu buvo pateiktas klausimas „Kaip dažnai mokykloje kiti mokiniai muša tave?“ (žr. 10 pav.).

10 pav. Mokiniai mušami mokykloje (proc.)

Niekada mokykloje nebuvo mušami 71 proc. vaikų. Retai mušami – 25 proc. vaikų, kartais – 2 proc., dažnai – 3 proc., nėra tokių vaikų, kurie nuolat būtų mušami. Dauguma mokinių nėra mušami, tačiau likusioji dalis vis dėlto patiria fizinį smurtą. Fizinis smurtas – tai ne vien tik kūno sužalojimas ar skausmas. Jis sukelia ir emocines kančias bei psichinius sveikatos sutrikimus. Nuolat mušamam vaikui gali išsivystyti menkavertiškumo, bejėgiškumo, nesaugumo, baimės sindromas. Vaikas, patiriantis fizinę prievartą, gali prarasti mokymosi motyvaciją, nustoti lankyti mokyklą.

Didžiausi skriaudėjai yra vyresni mokiniai, nuo bendraklasių priekabiavimo nukenčiama žymiai mažiau (žr. 11 pav.).

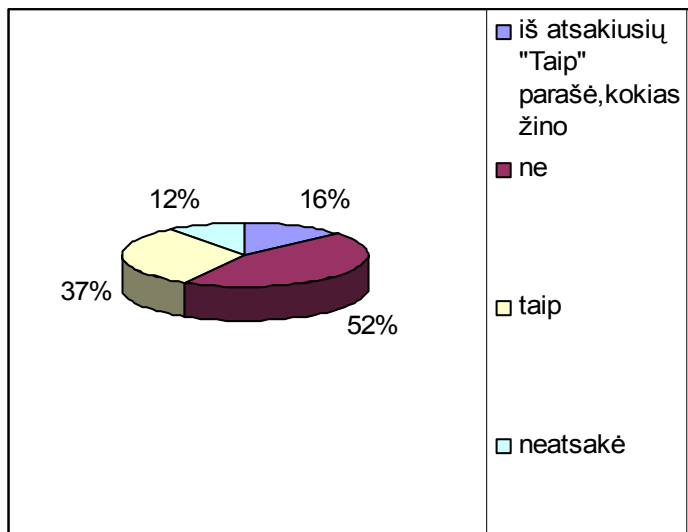
11 pav. Didžiausias skriaudėjas (proc.)

Tyrimo duomenys rodo, kad nuo vyresnių mokinių priekabiavimo nukenčia 63 proc. vaikų. Nuo bendraklasių priekabių nukenčia 30 proc. vaikų. Išvada vienareikšmiška: būtina sustiprinti mokinių elgesio kontrolę per pertraukas ir po pamokų, ugdyti atsakomybės jausmą, skleisti humanizmo idėjas.

3.2.4. Mokinių požiūris į priekabiavimą ir jo prevencija

Mokykloje turi būti kuriama kuo saugesnė, draugiškesnė atmosfera, užtikrinama pagarba kiekvieno vaiko asmenybei, užkertamas kelias negatyviems, vaiką žalojantiems reiškiniams. Turint šį tikslą, visų pirma, reikia rūpintis vaiko švietimu, charakterio ugdymu, suteikti teisingas žinias. Vaikai turi žinoti savo ir tėvų teises bei pareigas, vaikų teises ginančių organizacijų,

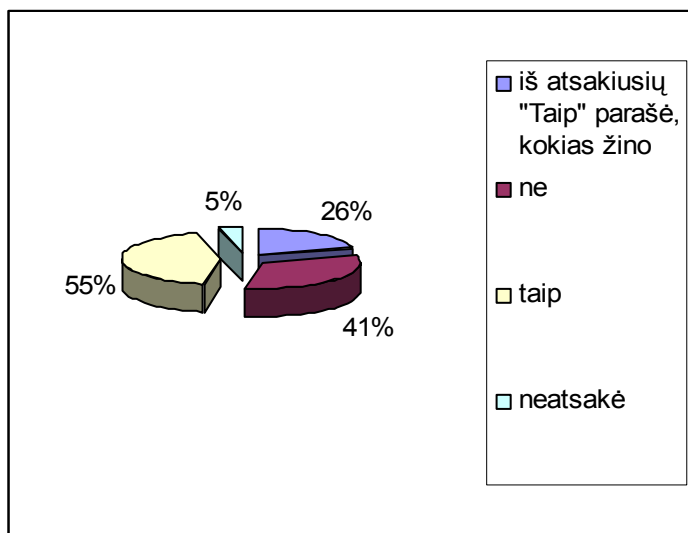
pagalbą teikiančių institucijų adresus. Taigi pažvelkime, kokias šios srities teises žinias turi mūsų tiriamieji šeštų ir aštuntų klasių mokiniai (žr. 12 pav.).

12 pav. Vaiko teisių žinojimas (proc.)

Apklauso duomenys rodo, kad į šį klausimą atsakė „Taip“ - 37 proc. vaikų. „Ne“ atsakė 52 proc. vaikų. Remiantis tyrimo rezultatais, galima daryti išvadas: 1) su vaikų teisėmis yra susipažinę mažiau nei pusė respondentų; 2) praktinio teisių žinojimo vaikai neturi.

Vaikų atsakymų pasiskirstymas vaiko pareigų žinojimo srityje (žr. 13 pav.).

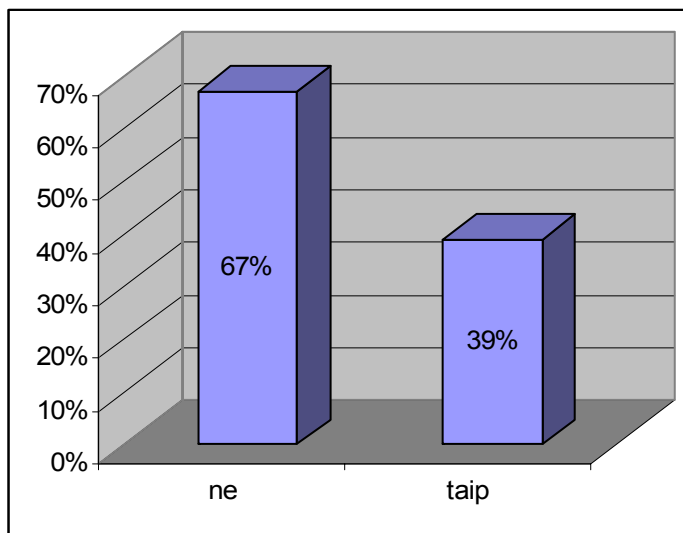

13 pav. Vaiko pareigų žinojimas (proc.)

Į klausimą „Ar žinai vaiko pareigas, jei žinai, parašyk kokias?“ neatsakė 5 proc. respondentų. Kita dalis mokinių atsakė „Taip“ arba „Ne“. „Taip“ atsakė 55 proc. vaikų, „Ne“ – 41

proc. ir visai nedaug vaikų (26 proc.) parašė, kokias žino pareigas. Taigi, nors dauguma ir žino vaikų pareigas, tačiau jų įvardyti nesugeba. Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad mokinių žinios vaiko pareigų žinojimo srityje yra nepakankamos.

Atsakymai į klausimą „Ar kreipeisi kada pagalbos į ką nors dėl patirto priekabiavimo?“ matyti 14 pav.

14 pav. Kreipimasis dėl pagalbos (proc.)

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad dalis vaikų (39 proc.) kreipėsi pagalbos, dauguma vaikų jos neieškojo. Galima manyti, kad šie vaikai arba nežino į ką galėtų kreiptis, arba problemą linkę spręsti vieni.

Atsakymų į klausimą „Į ką kreipeisi pagalbos?“ pasiskirstymą atspindi 1 lentelė.

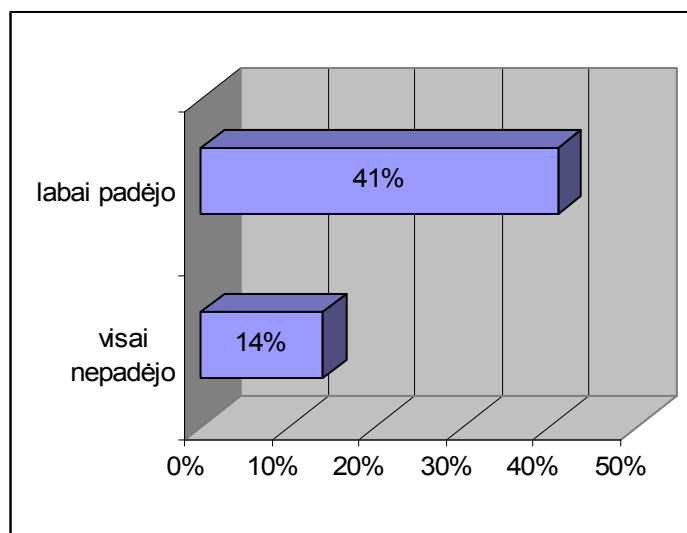
1 lentelė. Į ką kreipėsi pagalbos

	Vaikai (procentais)
Tėvas	17,5
Mama	24,5
Sesuo	3
Brolis	1,5
Draugas	12,5
Mokytojas	6,5
Socialinis pedagogas	3
Mokyklos direktorius	0,5

Kiti atsakymai	2,5
Neatsakė	0

Dauguma vaikų, ieškodami pagalbos, kreipėsi į mamą (24,5 proc.) arba tėvą (17,5 proc.). Mažiau vaikų kreipėsi į draugą (12,5 proc.) arba į mokytoją (6,5 proc.). Labai mažai vaikų kreipėsi į sesę ir į socialinį pedagogą – 3 proc., o į mokyklos direktorių – tik 0,5 proc. vaikų. Žvelgiant į ankstesnius atsakymų rezultatus, galima teigti, jog mokiniai nėra pakankamai informuoti, į ką galėtų kreiptis pagalbos priekabiavimo atveju. Kita vertus, vaikai, kenčiantys nuo priekabiavimo, dažnai jaučiasi nesaugūs, išgyvena nerimą, baimę, nepasitiki savimi, todėl užsisklendžia savyje ir niekam nieko nesako.

Respondentų atsakymai vertinant pagalbą (žr. 15 pav.).

15 pav. Mokinių pagalbos vertinimas (proc.)

41 proc. vaikų teigia, kad suteikta pagalba jiems labai padėjo. Žymiai mažiau apklausoje dalyvavusių mokinių (14 proc.) nurodė, kad pagalba jiems nepadėjo. Vadinasi, pagalba, patyrus priekabiavimą, vis dėlto reikalinga.

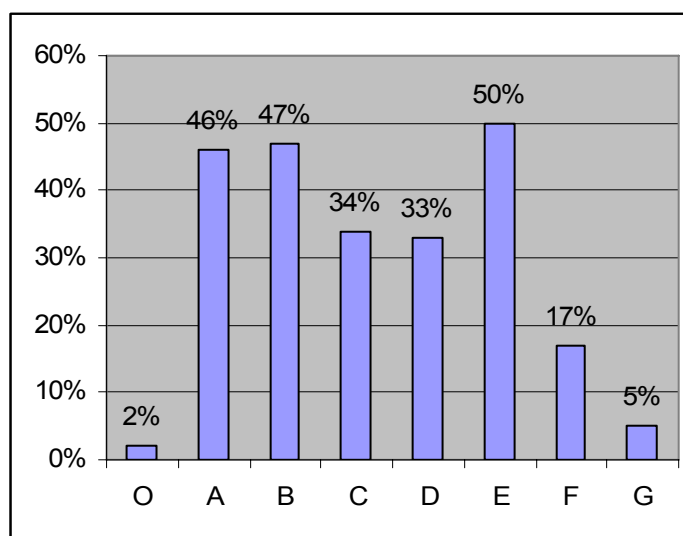
Prevencinių strategijų ir pagalbos teikimo sėkmė priklauso ir nuo pačių mokinių nuomonės. Todėl buvo tirta jų nuomonė ir siūlymai dėl prevencijos (žr. 16 pav.).

O. Neatsakė;

A. Mokiniai mokomi atpažinti smurtą ir pranešti apie matytus priekabiavimo atvejus;

B. Mokyti vaikus, kaip ir kur prašyti pagalbos;

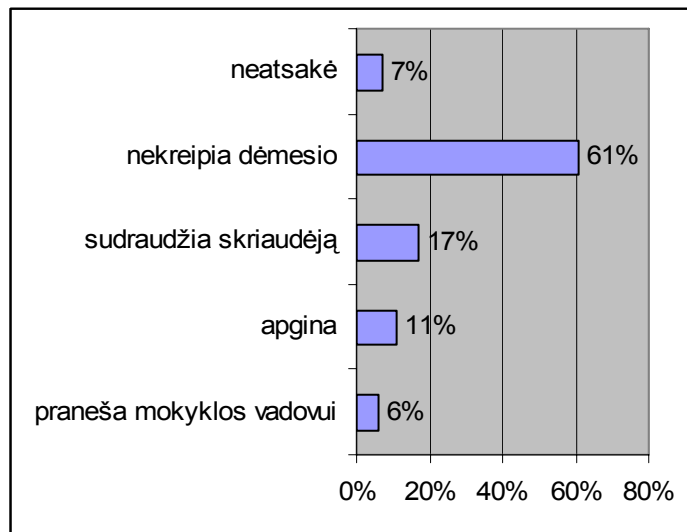
- C. Sustiprinti mokytojų budėjimą per pertraukas;
- D. Mokykloje vykdyti akcijas prieš priekabiavimą;
- E. Vaikai turi būti mokomi, kaip elgtis tokiose situacijose, kaip reaguoti, ką sakyti;
- F. Visi lankytojai registruojami pas mokyklos budintį;
- G. Kiti atsakymai.

16 pav. Respondentų siūlymai dėl priekabiavimo prevencijos (proc.)

Tyrimo duomenys parodė, kad vaikai nežino, kaip elgtis tokioje situacijoje, kai priekabiuojama, ką sakyti, kaip reaguoti. Tą patvirtina ir kito klausimo (žr. 17pav.) tyrimo rezultatai. Tačiau vaikai nori išmokti atpažinti smurtą ir su juo kovoti.

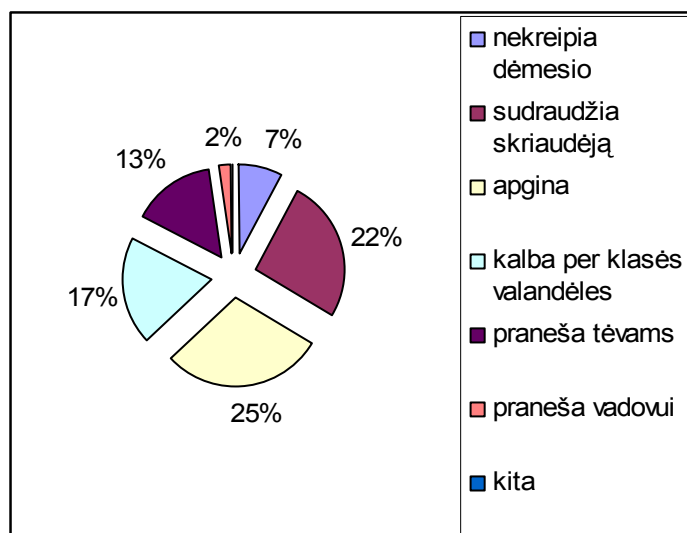
Kaip dažniausiai mokiniai elgiasi patirdami priekabas ar matydami, kad priekabiuojama prie kitų vaikų? (žr. 17 pav.).

17 pav. Mokinių reagavimas į priekabiavimą (proc.)

Matome, kad daug mokinių (61 proc.) nekreipia į tai dėmesio. Tik nedaugelis ryžtasi sudrausti skriaudėją (17 proc.), apginti skriaudžiamą vaiką (11 proc.) ar pranešti mokyklos vadovui (6 proc.). Šie rezultatai byloja apie tai, kad psichologinis klimatas mokykloje nėra geras, vyrauja abejingumas ir nedraugiškumo atmosfera.

Kaip, matydami tokias situacijas, elgiasi mokytojai? (žr. 18pav.).

18 pav. Mokytojų reakcija (proc.)

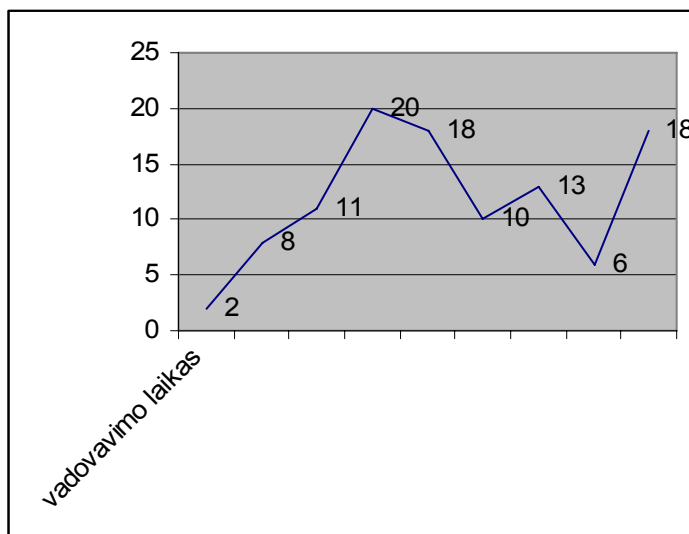
Jie dažniausiai apgina skriaudžiamą vaiką (25 proc.), neretai sudraudžia skriaudėją (22 proc.), praneša tėvams (17 proc.), kalba apie tai klasės valandėlių metu (17 proc.). Tik labai nedaug mokinių (7 proc.) galvoja, kad mokytojai nekreipia į tai dėmesio. Akivaizdu, kad daugumos

mokytojų reakcija kitokia nei mokinių. Mokytojai nėra abejingi vaikų likimui: drausmina, auklėja ir padeda nukentėjusiems. Kartu rodo pavyzdį ir mokiniams.

3.2.5. Mokyklos vadovo nuomonė apie priekabiavimą ir jo prevenciją

Ištyrus mokinių anketas, sužinojome jų nuomonę apie priekabiavimą mokykloje. Įdomu sužinoti ir mokyklos vadovo poziciją sprendžiant vaikų tarpusavio priekabiavimo problemas. Buvo apklausta 9 (iš esamų 12) Alytaus mokyklos vadovų. Respondentams buvo pateikta anketa – klausimynas (žr. 2 priedą), kurią sudarė 9 atviro ir pusiau atviro bei uždaro tipo klausimai. Klausimai pateikti turint tikslą išsiaiškinti mokyklos direktorių nuomonę apie priekabiavimą, jo raišką mokykloje, paplitimą bei kaip sprendžiamos mokinių tarpusavio priekabiavimo problemos ir ką reikėtų daryti, kad mokykloje sumažėtų priekabiavimo atvejų.

Norėdami išsiaiškinti direktorių vadovavimo mokyklai laiką, pateikėme klausimą „Kiek metų vadovaujate šiai mokyklai?“. Iš pateiktų duomenų galime išvesti vidurkį (žr. 1 pav.).

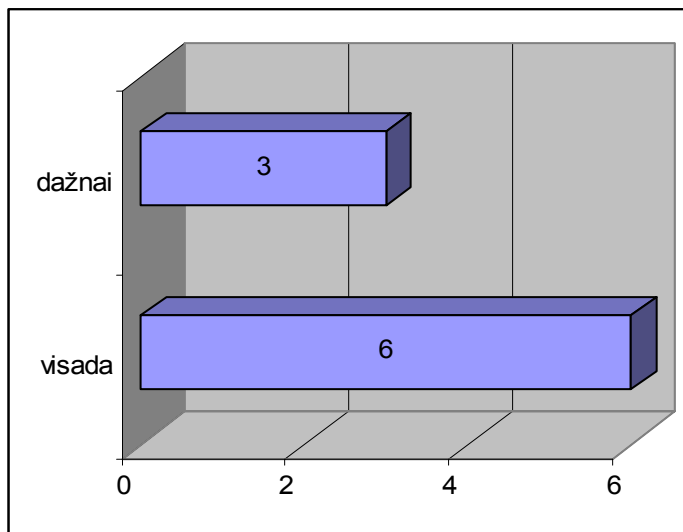

1 pav. Vadovavimas mokyklai

Išvedus vidurkį mokyklos direktorių vadovavimo laikas apytiksliai būtų 12 metų. Matome, jog vadovai pakankamai ilgai dirba mokykloje, kad galėtų objektyviai ir tiksliai įvertinti esamą padėtį.

Į klausimą „Ar Jūsų mokykloje pasitaikė kokių nors priekabiavimo atvejų?“ visi 9 Alytaus mokyklų vadovai vienareikšmiškai atsakė „Taip“. Vadinasi, vaikai nėra saugūs savo mokykloje, o tai kenkia gerai savijautai ir svarbiausia mokymosi motyvacijai.

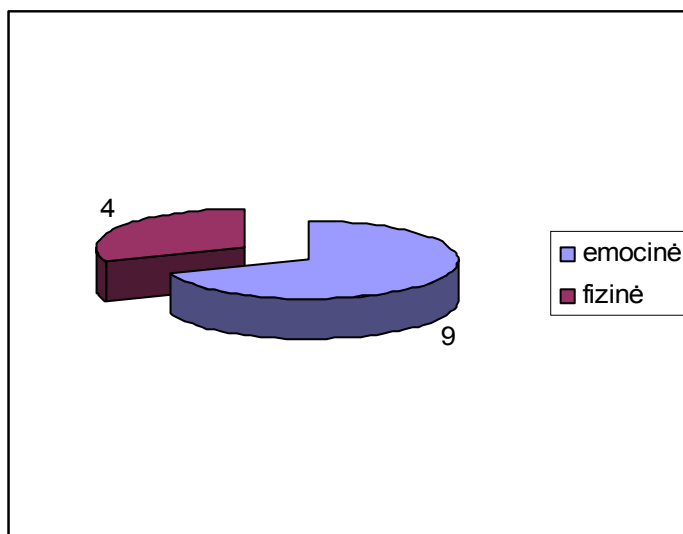
Kad mokykloje nėra saugu, parodo klausimo „Kaip dažnai priekabijama Jūsų mokykloje?“ atsakymų rezultatai (žr. 2 pav.).

2 pav. Saugumas mokykloje

Apklauso duomenimis, didesnė dalis respondentų teigia, kad priekabijama mokykloje nuolat, kita – kad dažnai (kartą per savaitę). Tad galime daryti išvadą, kad mokykloje nėra užtikrinama vaikų teisių apsauga, todėl mokyklos vadovai turėtų, žinodami, kas vyksta, imtis griežtesnių priemonių, pasitelkti įvairių institucijų pagalbą.

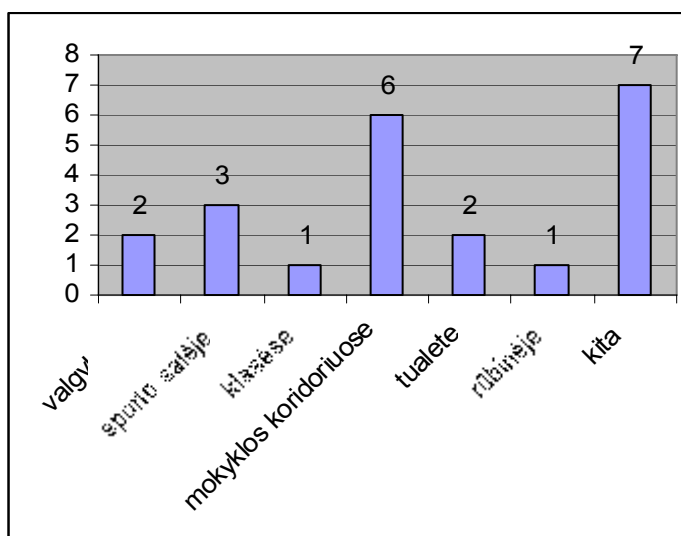
Užsibrėžę ištirti priekabiavimo reiškinių ir jo raišką mokykloje, apklaustiesiems buvo pateiktas klausimas „Kokia iš išvardintų priekabiavimo formų dažniausia?“ (žr. 3 pav.).

3 pav. Priekabiavimo formos

Tyrimas rodo, kad vis dėlto mokykloje dažnesnė emocinė priekabiavimo forma. Tiek mokinių (žr. 7 pav.), tiek direktorių nuomonė sutampa.

Mokinių ir mokyklos vadovų nuomonė neišsiskiria, kai kalbama apie tai, kokiose mokyklos vietose vaikai priekabiauja vieni prie kitų. Kaip matyti iš anksčiau pateikto paveikslo (5 pav.), labiausiai nesaugiai vaikai jaučiasi mokyklos teritorijoje ir mokyklos koridoriuose. Panašiai mano ir vadovai (žr. 4 pav.).

4 pav. Nesaugios mokyklos vietos

Tad mokinių ir mokyklos vadovų atsakymų rezultatai sutampa.

Kadangi mokyklose klesti priekabiavimas, didėja vaikų žiaurumas, respondentų paklausėme „Kodėl vaikai priekabiauja?“. Atsakymų buvo įvairių, tačiau dauguma (6 vadovai) sutiko su tuo, kad vaikai dažniausiai patys būna patyrę prievartą; kai kurie manė (2 vadovai), kad tai įvairių informacinių priemonių poveikis; dalis (2 vadovai) – kad tai giluminis psichologinis dalykas, kurį sunkoka paaiškinti.

Nė viena mokykla nėra apsaugota nuo įvairių priekabiavimo atvejų jos teritorijoje. Kiekvienas profesionaliai atliktas žingsnis gali ne tik apsaugoti mokinius nuo sunkių sužalojimų, bet gali ir išgelbėti gyvybę. Dėl to paklausėme mokyklos vadovų, kaip jie sprendžia vaikų tarpusavio priekabiavimo problemas. Visi be išimties teigia, kad:

1. Mokykloje veikia drausminimo komisija, kuri mokinius sudrausmina;
2. Atskiri atvejai svarstomi prevencinėje komisijoje ir mokiniai atitinkamai baudžiami;
3. Su mokiniais dirba klasės auklėtojas, kuriam nuolat gelbsti socialinis pedagogas;
4. individualus darbas su priekabiautoju ir jo šeima.

Nors ir užkertamas kelias priekabiavimo plitimui, tačiau tyrimai rodo, kad šis reiškinys ne tik mažėja, bet netgi didėja. Todėl respondentų buvo paklausta „Kaip manote, ką reikėtų daryti, kad mokykloje sumažėtų priekabiavimo atvejų?“. Visi apklaustų mokyklų vadovų atsakymai panašūs:

1. Prevencinių programų rengimas ir jų įgyvendinimas;
2. Visi mokykloje dirbantys mokytojai ir aptarnaujantis personalas būtų reiklus ir netoleruotų bet kokių priekabiavimo atvejų;
3. Mokinių tėvus reikia mokyti tolerancijos ir supratimo;
4. Griežtinti nepilnamečių atsakomybę;
5. Reikia vaikams paaiškinti, kad pagalbos prašymas ar informavimas apie priekabiavimą nėra skundimas, o pagalbos suteikimas.

Taigi priekabiavimo prevencija yra sudėtingas uždavinys, kurį sunkiai gali įgyvendinti viena mokykla ar jos vadovas. Priekabiavimas – ne tik mokyklos, bet ir visos visuomenės problema.

Išvados

1. Priekabiavimo terminas aiškinamas ir suprantamas įvairiai. Dažniausiai vartojamas yra norvegų tyrinėtojo D.Olweus (1993) pateikiamas priekabiavimo reiškinių apibrėžimas: priekabiavimu vadinamas toks elgesys, kai prieš vaiką nuolat atliekami negatyvūs veiksmai. Negatyvūs veiksmai yra apibrėžiami kaip tyčiniai sąmoningi veiksmai, kurių tikslas įskaudinti kitą žmogų ar jam sukelti diskomfortą ir šių veiksmų pagrindas – agresyvus elgesys nukreiptas į kitą asmenį.

2. Yra daugybė priežasčių, dėl kurių priekabiauja paaugliai. Tai gali lemti skurdas, pykčio išliejimas, nemokėjimas kitaip bendrauti ar išreikšti savo jausmus, alkoholizmas, narkomanija, neurotiniai susirgimai ir t.t. Dažniausiai paauglių smurto atsiradimą lemia asmenybės tipas, socialinė ir kultūrinė gyvenimo aplinka. Priekabiavimui yra vietos bet kuriame socialiniame sluoksnyje, tačiau skurdžiai gyvenančiose šeimose šis reiškinys pasitaiko dažniau. Didelę įtaką šioje srityje turi tėvų auklėjimas.

3. Priekabiavimo pasekmės itin skaudžios. Dažnai vaikai nepasisako, kad yra skriaudžiami, tačiau jų elgesys pasikeičia. Apie patirtą prievartą byloja tokie požymiai, kaip valgymo ar miego sutrikimai, košmarai, dažna nuotaikų kaita, konkretaus asmens baimė, bėgimas iš pamokų, susierzinimas, agresyvumas. Taip pat apie patirtą priekabiavimą gali byloti vaiko nepasitikėjimas savimi, atsiribojimas nuo bendraamžių, depresija, savęs žalojimas ar savižudybė.

3. Pasitvirtino magistrinio darbo hipotezė, teigianti, kad jaunesniojo amžiaus paaugliai mokykloje patiria priekabiavimą. Nustatyta, jog mokykloje yra paplitusi smurtinio elgesio kultūra – mokiniai patiria įvairių formų priekabiavimą: fizinį, emocinį ir seksualinį. Mokyklos vadovų nuomonė šiuo klausimu vienareikšmiška.

4. Dažniausiai mokiniai patiria emocinį priekabiavimą. Fizinį priekabiavimą pastebėti gana nesunku, tačiau emocinis priekabiavimas yra sudėtinga sritis, kurią sunku įvertinti. Dažnai vaikai nepasisako, kad yra skriaudžiami, tačiau jų elgesys pasikeičia. Emocinis priekabiavimas – tai toks elgesys, kuriuo stengiamasi sunaikinti teigiamą vaiko požiūrį į save. Tokiam skriaudžiamam vaikui nesudaromos sąlygos jo moralės, sąžinės, pilietiškumo jausmui vystytis.

5. Didžiausi skriaudėjai mokykloje yra vyresnių klasių mokiniai, nuo bendraklasių nukenčiama mažiau. Pačios nesaugiausios vietos – mokyklos teritorija ir koridoriai. Nesiskiria ir mokyklos vadovų nuomonė. Dauguma (7 iš 9 vadovų) teigia, kad mokiniai priekabiauja visoje mokykloje, neišskiriant konkrečių vietų. Tačiau direktoriai nepajėgūs vieni sustabdyti šio reiškinio, nes tai priklauso ne tik nuo jų, bet ir nuo tėvų auklėjimo, pačių vaikų atsakomybės lygio ir pan.

6. Apžvelgiant mokinių požiūrį į priekabiavimo prevenciją, vaiko teisių bei vaiko pareigų žinojimą, reikia įvertinti tai, jog gilesnį žinojimą pademonstravo tik labai maža dalis tiriamųjų. Tenka pripažinti, kad mokinių žinios šioje srityje problematiškos. Atskleisti mokinių ir pedagogų reakcijos į priekabiavimą skirtumai: mokiniai dažniausiai nereaguoja pastebėję priekabiavimą, mokytojai – drausmina, auklėja klasės valandėlių metu ir padeda nukentėjusiems. Tiriant mokinių pasiūlymus prevencijai, reikšminga tai, kad vaikai noriai reiškia savo siūlymus, vadinasi, siekia būti saugūs ir dalyvauti prevencinėje veikloje.

7. Svarbiausias priekabiavimo prevencijos uždavinys, Alytaus mokyklų vadovų nuomone, darbas su mokinių tėvais. Rezultatų galima pasiekti tik dalijantis atsakomybe su visuomene, kurioje gyvena vaikai. Negalima užmiršti ir įvairių prevencinių programų, pačios vaikų atsakomybės, informacijos apie priekabiavimą suteikimo.

8. Gauti rezultatai pagilino ir praplėtė žinias apie priekabiavimo reiškinio mokykloje paplitimą, jo formų raišką.

Pasiūlymai

1. Nacionaliniame lygmenyje vykdyti politiką, padedančią mažinti skurdą ir socialinę atskirtį, tobulinti įstatyminę bazę, atsižvelgiant į Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatas. Pripažinti priekabiavimo reiškinį mokyklose prioritetine problema ir finansuoti jo prevencijos programas.
2. Skatinti valstybės, savivaldybių institucijų, nevyriausybių organizacijų ir bendruomenių bendradarbiavimą vietiniu, nacionaliniu ir tarpvalstybiniu lygmenimis, siekiant vaikus apsaugoti nuo visų priekabiavimo formų ir sudarant sąlygas pačiam vaikui reikšti nuomonę ir aktyviai dalyvauti priimant su jo gerove susijusius sprendimus.
3. Sukurti socialinių paslaugų tinklą, užtiklinantį būtiną geros kokybės pagalbą vaikui ir jo šeimai.
4. Užtikrinti tyrimo duomenų ir išsamios statistinės informacijos kaupimą apie vaiką vienoje institucijoje.
5. Teikti mokiniams ir jų tėvams teisingas žinias apie institucijas, ginančias vaikus bei lavinti jų bendravimo, bendradarbiavimo bei konfliktų sprendimo įgūdžius.
6. Sukurti nusikalstamo elgesio mokyklose prevencijos programą.
7. Švietimo ir mokslo ministerijai kreiptis į Lietuvos Respublikos Vyriausybę dėl šios programos finansavimo.

Literatūra

1. Barkauskaitė M. Paaugliai: sociopedagoginė dinamika: monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2001. – 133p. ISBN 9986 – 869 – 95 – 1.
2. Bendrosios programos. Vilnius: Leidybos centras, 1997.
3. Beniušienė I. Vaikų agresija atkeliauja iš suaugusiųjų pasaulio.-[žiūrėta 2008-03-28].- Internetė : <<http://www.pajurionaujienos.com/?act=exp&sid=2127>.
4. Berthold K.A. and Hoover J.M. Correlates of Bullying and Victimization among Intermediate Students in the Midwestern USA. School Psychology International, Vol. 21, No. 1, 2000. P. 65 – 78.
5. Bitinas B. Ugdymo filosofija. – Vilnius: Enciklopedija, 2000.
6. Blažys V. Darbo patirtis su patyrusiais seksualinę prievartą vaikais RUL Vaiko raidos centro Vaikų psichiatrijos skyriuje// Vaikas tarp prievartos ir išnaudojimo. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2000, - 31- 34p. ISBN 9986 – 794 – 17 – X.
7. Boulton M.J., Hawker D.S. Twenty Year's Research on Peer Victimization and Psychosocial Maladjustment: A Meta – analytic Review of Cross – sectional Studies// Journal of Child Psychology&Psychiatry&Allied Disciplines, 2000. Vol. 41. P. 441-469.
8. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 2000.- 967p. ISBN 5-420-01242-1.
9. Day Ch., Hall C., Gammage P. Pradinės mokyklos ugdymo turinio vadyba. – Vilnius: Margi raštai, 1998.- 13-55p. ISBN 9986-09-169-1.
10. Damaševičiūtė J., Gailienė I. Sėkmės motyvacijos problema mokykloje ir gyvenime// Pedagogika. ISSN 1392-0340.- T. 54 (2001), p. 55-60.
11. Dawkins J. Bullying in schools: Doctors' responsibilities// British Medical Journal, 1995. P. 47-49.
12. Dobranskienė R. Mokyklos bendruomenės vadyba.- Klaipėdos universitetas, 2002.- 184p. ISBN 9955-585-77-3.
13. Dzenkauskas V. Auklėtojo patyrimas ugdant nepilnamečių atsparumą klystkeliams.- Vilnius: Diemedis, 1999.- 136p. ISBN 9986-23-070-5.
14. Gailienė I. Atstumtieji klasėje: situacijos bendrojo lavinimo mokykloje analizė// Pedagogika. ISSN 1392-0340.- T. 54 (2001), p. 56-70.
15. Gilligan J. Smurto prevencija.- Vilnius: Eugrimas, 2002.- 152p. ISBN 9955-501-36-7.

16. Goris A. Konfliktų sprendimas švietimo sferoje.-[žiūrėta 2008-04-03].- Internetete: <http://www.goris.freehostia.com/public/print.php?type=A&item_id=15
17. Gudžinskienė V. Šeimos ir mokyklos psichologinis klimatas – moksleivių psichinės sveikatos šaltinis// Pedagogika. ISSN 1392-0340.- T. 37 (1998), p. 106-110.
18. Hoover J., Hazler R.J. Bullies and Victims// Elementary School Guidance&Counseling, 1991. Vol. 25. P. 212-219.
19. Jovaiša L. Edukologijos įvadas.- Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002. ISBN 9986-19-466-0.
20. Kalliotis P. Bullying as Special case of Aggression: Procedures of Cross – Cultural Assessment// School Psychology International, 2000. Vol. 21. P. 47-65.
21. Kučinskas V., Kučinskienė R. Socialinis darbas švietimo sistemoje. Teoriniai aspektai. Studijų knyga.- Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2000.- 232p.
22. LR švietimo įstatymas, 2003.
23. Mellor A. Bullying in Scottish Secondary Schools// The Scottish Council for Research in Education, 1990.
24. Miliauskas D. Šiaurės ir Baltijos šalių projektas. Kuriame savo mokyklą.-Vilnius: Kronta, 1999.
25. Mikoliūnienė V. Vadybos abėcėlė praktinėje pedagogo veikloje.- Vilnius. PPRC – rotoprintas, 2002. P. 82. ISBN 9986-698-39-1.
26. Miškinis K. Vadovavimo mokyklai pagrindai.- Vilnius, 1987. P. 94.
27. Mitscherlich A. Aggression und Anpassung.- München: Piper, 1992.- 284p. ISBN 3-492-11557-8.
28. Mokyklos direktorius ir smurto problemos.- [žiūrėta 2008-04-04].- Internetete: <<http://www.romuvospm.lt/index.php?da=pagalb>.
29. Olweus D. Aggression in the Schools: Bullies and Wipping Boys. Washington DC: Hemisphere Press, 1978.
30. Olweus D. Bully/Victim Problems Among Schoolchildren: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program, in D. Pepler and K. Rubin (eds). The Development and Theatment of Chilhood Agression Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1991.
31. Olweus D. Bullying at school. Oxford: Blackwell, 1993.
32. Olweus D. Bullying in Schools: What We Know and What We Can Do. Oxford: Blackwell, 1999.
33. Pearce J.B., Thompson A.E. Practical approaches to reduce the impact of bullying// Arch Dis Child, 1998. Vol. 79. P. 528-531.

34. Pereira B., Eslea M., Menesini E., Morita Y., O'Moore M., Mora – Merchán JA., et al. Friendship and loneliness among bullies and victims: Data from seven countries. *J Aggr Behav*, 2002. P. 71-83.
35. Povilaitis R., Valiukevičiūtė J. Apie priekabiavimą.-[Vilnius: UAB „Multiplex“, 2004].-12p. ISBN 9955-9497-4-0.
36. Poviliūnas A. Tarp dviejų pradžių.- [žiūrėta 2008-04-14].- Internetė:
<<http://www.politika.osf.lt/svietimas/santraukos/TarpDviejuPradziu.htm>.
37. Rengiantis mokyklos vadovų atestacijai. Lietuvos pedagogų institutas.-Vilnius, 1996.
38. Rios – Ellis B., Bellamy L. And Shoji J. An Examination of Specific Types of Ijime Within Japanese Schools// *School Psychology International*, 2000. Vol. 21. P. 227-241.
39. Rumpf J. Rėkia, pešasi, viską gadina: kaip elgtis su agresyviais vaikais.- Kaunas: Šviesa, 2004.- 111p. ISBN 5-430-03-759-1.
40. Smith P.K. et al. Definitions of Bullying – Related Terms from Children in Different cultures // *Nature and Prevention of Bullying*, 1999.
41. Tamutytė I. Siekiama pažaboti smurtą mokyklose.- [žiūrėta 2008-04-14].- Internetė:
<http://www.vaikulinija.lt/index.php/ziniasklaida2007/20070427-mz/>
42. Targamadžė V. Švietimo organizacijų elgsena: vadovėlis.- Kaunas: Technologija, 1996.- 145p. ISBN 9986-13-421-8.
43. Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. Vadovėlis. Vilnius: LTU, 2003, p. 190-204.
44. Williams K., Chambers M., Logan S., Robinson D. Associations of common health symptoms with bullying in primary school children// *British Medical Journal*, 1996. Vol. 313. P. 17-19.
45. Želvys R. Švietimo vadyba. Švietimo studijų sąsiuvinis.- Vilnius: Solertija, 1997. ISBN 9986-689-09-0.
46. Želvys R. Švietimo organizacijų vadyba.- Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003. ISBN 9986-19-572-1.

Summary

Children are the future of the mankind, our delight and pride. It seems that every child should be the greatest treasure, happiness and comfort. However, the real situation is different. Children are being beaten, starved, left in the forest or cold, taken hostage or used sexually.

Violence can be a deliberate action on purpose to use or punish, or simply an impulsive reaction of a parent, teacher or a stronger child. In any case, such violence against children violates the main principals of human rights: respect to human dignity and the right to physical immunity.

From the point of view of the implementation of children rights, the role of the school is extremely important. The school can contribute a lot not only to the moral upbringing of children and humanization of their behaviour but also to the education of the consciousness of parents, intolerance to violence, nonviolent ways of discipline and the propagation of the protection of children rights. However, with a view to these aims, first of all it is essential to introduce the children rights into schools themselves. On the ground of scientific research it is possible to state that the protection of children rights is not guaranteed in Lithuanian schools.

So, one of pervasive forms of violence is molestation. Molestation is the problem that receives special attention all around the world and only recently it has begun to be dealt with scientifically in Lithuania.

The aim of this Master's thesis is to reveal the peculiarities of molestation amongst children at school and to find out the role of the head teacher while solving the problem.

- Goals:**
1. to define molestation as a phenomenon;
 2. to reveal the main forms, reasons and after-effects of molestation;
 3. to highlight the problems of molestation amongst children at school;
 4. to explore the role of the head teacher while solving the problems of molestation at school;
 5. to present the strategies of solving the problems of molestation at school.

Methods: comparative analysis of literature, systematization, a questionnaire survey of schoolchildren and head teachers.

The exploratory part

A questionnaire survey was chosen as the main method of the research. The group of questionees consists of 200 pupils of the 6th and the 8th forms. The respondents received a questionnaire (q.v. appendix 1) which contains 22 questions of open, closed and semi-closed types. 9 head teachers (out of 12 existing schools) of Alytus schools were also questioned. The

respondents received a questionnaire (q.v. appendix 2) which consists of 9 open, closed and semi-closed questions.

The results have shown that younger teenagers experience molestation at school, mostly the emotional one. The greatest offenders at school are the pupils of higher forms. The most unsafe places are the school territory and corridors. The most problematic thing is the fact that the head teachers are aware of all that, however, they cannot cope with this problem on their own. According to them, the essential aim of the prevention of molestation is working with the parents of the schoolchildren. The results could be achieved only by sharing the responsibilities with the society where the children live. Various precautionary programmes, the responsibility of children themselves and the introduction of the information about molestation should not be forgotten.

The situation is also being encumbered while the pupils themselves do not react when they see the act of molestation and the teachers discipline and educate during the class meetings after the lessons and help the sufferers. While exploring the suggestions of schoolchildren to prevention, it is significant that children willingly present their suggestions. It means that they aim to be safe and participate in preventive activities.

Priedai

1 priedas

Anketa moksleiviams

Sukūrėme šią anketa norėdami sužinoti tavo nuomonę mokinių saugumo mokykloje klausimais. Anketa yra apie tam tikrą mokinių elgesį, vadinamą priekabiavimu. Priekabiavimas – tai pasikartojantis vieno ar kelių vaikų agresyvus elgesys, nukreiptas į kitą silpnesnį vaiką ir šio elgesio tikslas – sukelti fizinį ar emocinį skausmą. Priekabiavimas pasireiškia įvairiais būdais: mušimu, stumdymu, spardymu, pinigų ar daiktų atiminėjimu, pravardžiavimu, gąsdinimu, erziniu, apkalbinėjimu, ignoravimu ar nebendravimu ir kt. Norėčiau tavęs paprašyti, kad atvirai ir nuoširdžiai atsakytum į klausimus. Prie kiekvieno klausimo yra duota keletas atsakymų, iš kurių vieną ar keletą turėsi pasirinkti. Į kai kuriuos klausimus galimi keli atsakymų variantai. Nepalik neatsakytų klausimų. Anketa yra anoniminė, neturi rašyti savo vardo ar tikslios klasės, kurioje mokaisi. Niekas mokykloje nesužinos apie tavo atsakymus. Sėkmės. Labai dėkojame už atsakymus.

Demografiniai duomenys.

Tavo lytis: a) berniukas; b) mergaitė.
Klasė, kurioje mokaisi: 6 7 8 9 10
(apibrauk tinkamą skaičių)

Klausimai.

Išsirink tau tinkamus atsakymų variantus ir apibrauk šalia esančias raides.

1. Ar turi draugų klasėje?
 - a) turiu vieną gerą draugą;
 - b) turiu du ar tris gerus draugus;
 - c) turiu daug draugų.
2. Kaip tau sekasi mokslai?
 - a) esu pirmūnas (-ė);
 - b) gerai;
 - c) patenkinamai;
 - d) blogai.
3. Ar tau patinka mokykloje?
 - a) visada patinka;
 - b) dažnai;
 - c) kartais;
 - d) dažnai nepatinka;
 - e) nepatinka.
4. Ar jautiesi saugus mokykloje?
 - a) visada;
 - b) dažnai;
 - c) kartais;

- d) niekada;
- e) kita

5. Kur jautiesi labiausiai nesaugus?

- a) rūbinėje;
- b) tualete;
- c) mokyklos koridoriuose;
- d) klasėse;
- e) sporto salėje;
- f) valgykloje;
- g) mokyklos teritorijoje;
- h) kita.....

6. Kas mokykloje dažniausiai būna skriaudėju?

- a) bendraklasiai;
- b) jaunesni moksleiviai;
- c) vyresni mokiniai;
- d) kita.....

7. Ar esi skriaudžiamas namuose?

- a) tėvo;
- b) motinos;
- c) brolio;
- d) sesers;
- e) kita.....

8. Kokią iš išvardintų priekabiavimo formų teko patirti:

- a) fizinis (tyčia žalojamas kūnas, pvz., žmogus mušamas, stumdomas, sužeidžiamas);
- b) emocinis (įžeidžiančiais žodžiais, pastabomis, grasinimais, draudimais, gąsdinimais siekiama asmenį įbauginti, priversti suvokti priklausomybę nuo skriaudėjo);
- c) seksualinis (fizinės ir emocinės prievartos naudojimas prieš asmenį, siekiant lytinio pasitenkinimo).

9. Ar žinai vaiko teises?

- a) taip;
- b) ne.

10. Jei į 9 klausimą atsakei „taip“, tai parašyk, kokias žinai vaiko teises:

.....

11. Ar žinai vaiko pareigas?

- a) taip;
- b) ne.

12. Jei į 11 klausimą atsakei „taip“, tai parašyk, kokias žinai vaiko pareigas:

.....

13. Ar kreipeisi kada pagalbos dėl patirto priekabiavimo į ką nors?
- taip;
 - ne.
14. Jei į 13 klausimą atsakei „taip“, tai į ką kreipeisi pagalbos?
- tėvas;
 - mama;
 - sesuo;
 - brolis;
 - draugas;
 - mokytojas;
 - soc. pedagogas;
 - mokyklos direktorius;
 - kita.....
15. Jei kreipeisi, įvertink nuo 1 iki 10 balų pagalbą, ar tau padėjo:
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
visai nepadėjo					labai padėjo				
16. Parašyk, prašau, kaip manai, ką reikia daryti, kad mokykloje ir jos teritorijoje jaustumėisi saugus, nepatirtum priekabiavimo (apibrauk 3 svarbiausius, tavo nuomone, variantus):
- mokiniai mokomi atpažinti smurtą ir pranešti apie matytus priekabiavimo atvejus;
 - mokyti vaikus, kaip ir kur prašyti pagalbos;
 - sustiprinti mokytojų budėjimą per pertraukas;
 - mokykloje vykdyti akcijas prieš priekabiavimą;
 - vaikai turi būti mokomi, kaip elgtis tokiose situacijose, kaip reaguoti, ką sakyti;
 - visi lankytojai registruojami pas mokyklos budintį;
 - kita.....
17. Kaip dažnai tave mokykloje kiti mokiniai apkalba?
- niekada;
 - retai;
 - kartais (kartą per mėnesį);
 - dažnai (kartą per savaitę);
 - visada.
18. Kaip dažnai mokykloje jautiesi atstumtas, ignoruojamas kitų mokinių?
- niekada;
 - retai;
 - kartais (kartą per mėnesį);
 - dažnai (kartą per savaitę);
 - visada.
19. Kaip dažnai mokykloje kiti mokiniai muša tave?
- niekada;
 - retai;
 - kartais (kartą per mėnesį);
 - dažnai (kartą per savaitę);
 - visada.

20. Kaip dažnai mokykloje iš kitų vaikų yra atimami, laužomi daiktai?
- a) niekada;
 - b) retai;
 - c) kartais (kartą per mėnesį);
 - d) dažnai (kartą per savaitę);
 - e) visada.
21. Kaip dažniausiai elgiasi mokiniai pamatę, kad kiti vaikai priekabiauja vieni prie kitų ar prie tavęs?
- a) nekreipia dėmesio, eina į šalį;
 - b) sudraudžia skriaudėją, bet nieko konkretaus nedaro;
 - c) apgina skriaudžiamą mokinį;
 - d) praneša mokyklos vadovui;
 - e) kita.....
22. Kaip dažniausiai elgiasi mokytojai pamatę, kad mokiniai priekabiauja vieni prie kitų ar prie tavęs?
- a) nekreipia dėmesio, eina į šalį;
 - b) sudraudžia skriaudėją, bet nieko konkretaus nedaro;
 - c) apgina skriaudžiamą mokinį;
 - d) kalba apie tai per klasės valandėlę;
 - e) praneša tėvams;
 - f) praneša mokyklos vadovui;
 - g) kita.....

2 priedas

Anketa mokyklos vadovui

Sukūrėme šią anketą norėdami sužinoti Jūsų nuomonę apie vaikų tarpusavio priekabiavimo problemas mokykloje. Norėtume Jūsų paprašyti, kad atvirai ir nuoširdžiai atsakytumėt į klausimus. Apklausa yra anoniminė, todėl niekas nesužinos apie Jūsų atsakymus. Labai dėkojame, kad skyrėte šiek tiek laiko ir atsakėte į klausimus.

1. Kas Jūs esate?
 - a) vyras;
 - b) moteris.

2. Kiek metų vadovaujate šiai mokyklai?
3. Ar Jūsų mokykloje pasitaikė kokių nors priekabiavimo atvejų?
 - a) taip;
 - b) ne.

4. Jei į 3 klausimą atsakėte „taip“, tai kaip dažnai priekabiaujama Jūsų mokykloje?
 - a) retai;
 - b) kartais (kartą per mėnesį);
 - c) dažnai (kartą per savaitę);
 - d) visada;
 - e) kita.....

5. Kokia iš išvardintų priekabiavimo formų dažniausia Jūsų mokykloje?
 - a) fizinis (tyčia žalojamas kūnas, pvz., žmogus mušamas, stumdomas, sužeidžiamas);
 - b) emocinis (įžeidžiančiais žodžiais, pastabomis, grasinimais, draudimais, gąsdinimais siekiama asmenį įbauginti, priversti suvokti priklausomybę nuo skriaudėjo);
 - c) seksualinis (fizinės ir emocinės prievartos naudojimas prieš asmenį, siekiant lytinio pasitenkinimo).

6. Kaip manote, kokiose mokyklos vietose vaikai priekabiauja vieni prie kitų?
 - a) rūbinėje;
 - b) tualete;
 - c) mokyklos koridoriuose;
 - d) klasėse;
 - e) sporto salėje;
 - f) valgykloje;
 - g) kita.....

7. Kaip manote, kodėl vaikai priekabiauja?
 - a) rodo pavyzdį suaugusieji;
 - b) vaikai paliekami likimo valiai, o tėvai išvyksta uždarbiauti į užsienį;
 - c) įvairių informacinių priemonių poveikis;
 - d) kita.....

8. Kaip sprendžiate vaikų tarpusavio priekabiavimo problemas mokykloje?

9. Kaip manote, ką reikėtų daryti, kad mokykloje sumažėtų priekabiavimo atvejų?